

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ
ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ

«Тасдиқлайман»
Иқтисодиёт ва бошқарув
факултети декани, доцент
_____ А.У.Астанов
« ____ » _____ 2012 йил

5340900- «Бухгалтерия ҳисоби ва аудит» йўналиши бўйича

Битирув малакавий иши

Мавзу: «Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида асосий воситалар
ҳисоби ва уни такомиллаштириш»
(Ургут тумани фермер хўжаликлари мисолида)

Бажарувчи: «Бухгалтерия ҳисоби ва
аудит» бўлими, IV босқич талабаси

Усмонов Ойбек

Илмий раҳбар: доцент

А.И.Аликулов

Иш кафедрада муҳокама
қилиниб, №__ баённома билан
ҳимояга рухсат этилди.

Кафедра мудири, и.ф.н.
доцент _____ М.Холмурзаев
« ____ » _____ 2012 йил

МУНДАРИЖА

Кириш.....	
1-боб.Мавзуни назарий асослаш ва адабиётлар шархи.....	
2-боб.Қишлоқ хўжалигида ресурслар салоҳияти ва улардан фойдаланиш имкониятлари.....	
2.1.Ер-сув ресурслари ва улардан фойдаланиш.....	
2.2.Меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланиш.....	
2.3.Моддий ресурслар ва улардан фойдаланиш.....	
3-боб. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида асосий воситалар ҳисоби.....	
3.1. Асосий воситаларнинг иқтисодий моҳияти, туркумланиши, баҳолаш ва ҳисобнинг вазифалари	
3.2. Асосий воситалар келишининг ҳисоби	
3.3. Асосий воситалар эскириши (амортизацияси)нинг ҳисоби...	
3.4. Асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш ва тугатишнинг ҳисоби	
4-боб. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида асосий воситалар ҳисобини такомиллаштириш.....	
5-боб.Қишлоқ хўжалигида ҳаёт фаолияти хавфсизлигини таъминлаш.....	
Хулоса ва таклифлар.....	
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	

Кириш

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар мамлакатимиз иқтисодиётининг барча тармоқларини барқарор суръатлар билан ўсишини таъминлаб, маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш билан бирга, унинг сифатини яхшилаш, ички ва ташқи бозорда рақобатбардошлигини ошириш имконини бермоқда. Жумладан, “ўтган йили мамлакатимизда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръати, кутилганидек, амалда 8,3 фоизни ташкил этди... саноат ишлаб чиқариши 6,3 фоиз, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш 6,6 фоиз, чакана савдо айланмаси 16,4 фоиз ва аҳолига пуллик хизматлар кўрсатиш 16,1 фоизга барқарор юқори суръатлар билан ўсди”¹

Қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ислохотлар ҳам ўз самарасини бериб, “Мамлакатимизда ўтган йили 6 миллион 800 минг тонна ғалла, 3 миллион 500 минг тоннага яқин тамаки, 8 миллион 200 минг тоннадан ортиқ сабзавот ва полиз, қарийб 3 миллион тонна боғдорчилик маҳсулотлари етиштирилди. Шу билан бирга, 6 миллион 600 минг тонна сут, 1 миллион 500 минг тоннадан ортиқ гўшт, 3 миллиард 500 миллиондан зиёд тухум тайёрланди”².

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, мавжуд меҳнат, моддий ва молиявий ресурслардан самарали фойдаланишга қарамасдан, қишлоқ хўжалигининг айрим тармоқларида мавжуд моддий ресурслардан фойдаланишда ҳали ишга солинмаган резервлар мавжуд. Айниқса етиштирилаётган маҳсулотлар таннархида меҳнат сифимининг анча юқорилиги, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан қайта қуроллантириш тадбирларининг кенг миқёсда амалга ошириш ҳисобига меҳнат унумдорлигини ошириш лозимлигини кўрсатмоқда. Бундан ташқари, мавжуд асосий воситалардан фойдаланиш даражаси, уларнинг ўртача иш унуми ривожланган мамлакатлар кўрсаткичидан пастлигича қолмоқда.

¹ Каримов И.А. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. – Т.: «Ўзбекистон», 2012. – Б. 7.

² Ўша жойда, – Б. 11-12.

Шулардан келиб чиққан ҳолда бугунги кунда, қишлоқ хўжалик корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш, маҳсулот сифатини яхшилаш, таннархини пасайтириш, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга эришиш йўлларида бири асосий воситалар самарали фойдаланиш ҳисобланади. Чунки асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлигининг ошиши маҳсулот таннархини пасайтириш, олинаётган фойда миқдорини кўпайтириш билан бирга, қишлоқ хўжалик корхоналарини иқтисодиётини мустаҳкамлашга, меҳнат унумдорлигининг ошишига олиб келади. Асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлигини оширишда улар ҳолати ва ҳаракати бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил этиш ва юритиш асосида таъминланади.

Фермер хўжаликлари мисолида асосий воситалар ҳисобини атрофлича ўрганиш, улар бухгалтерия ҳисобида мавжуд муаммоларни аниқлаш ва уларни ҳал этиш бўйича тавсия ва таклифлар ишлаб чиқиш мавзунинг долзарблигини белгилайди.

Битирув малакавий ишининг мақсади - иқтисодиётни модернизациялаш шароитида фермер хўжаликларида асосий воситалар ҳисобини такомиллаштиришга қаратилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Битирув малакавий ишининг объекти Ургут тумани фермер хўжаликлари, мақсадга эришиш учун уни олдида куйидаги вазифалар кўйилди:

–тадқиқот объектининг иқтисодий кўрсаткичларини таҳлил қилиш асосида, объектда ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш бўйича таклифлар бериш;

–фермер хўжаликларининг технологик хусусиятларини асосий воситалар ҳисобини ташкил этишга таъсирини асослаш;

– фермер хўжаликларида асосий воситалар ҳисобининг амалдаги ҳолатини атрофлича тадқиқ этиш;

–асосий воситалар бошланғич бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

–асосий воситалар ҳаракатини бухгалтерия счетларида акс эттиришни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

–асосий воситаларни сақлаш ва улардан фойдаланиш харажатлари ҳисобини такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш.

Ушбу вазифаларни ҳал этишда илмий-тадқиқот ишларини бажаришда қўлланиладиган кузатиш, гуруҳлаш, таҳлил қилиш ва бошқа усуллардан фойдаланилди.

Битирув малакавий ишини бажариш давомида фермер хўжалигининг асосий воситалар билан таъминланиш даражаси, самарадорлик кўрсаткичлари, уларни ҳисоблаш усуллари кўриб чиқилиб, аниқ материаллар асосида асосий воситалар ҳисобини такомиллаштириш бўйича таклифлар берилди.

1-боб. Мавзуни назарий асослаш ва адабиётлар шарҳи

Қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва техник жиҳатдан янгилашда асосий воситаларнинг ўрни катта бўлиб, асосий воситаларнинг бухгалтерия ҳисоби иқтисодий адабиётларда кенг ёритилиб, асосий воситалар бухгалтерия ҳисобини янада такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар берилмоқда. Бундан ташқари қишлоқ хўжалиги, жумладан, фермер хўжаликларида асосий воситалар ҳисоби бўйича тавсиялар, меъёрий ҳужжатлар мавжуд бўлиб, уларнинг битирув малакавий ишини бажаришда фойдаланилганларини кўриб чиқамиз.

1.Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти 5-сон “Асосий воситалар”. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг 09.10.2003 й. 114-сон буйруғи билан тасдиқланган, АВ томонидан 20.01.2004 й. 1299-сон билан рўйхатдан ўтказилган.

Мазкур Бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига асосан ишлаб чиқилган ҳамда Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия ҳисобини меъёрий тартибга солиш тизимининг элементи ҳисобланади. Мазкур стандартнинг мақсади мулк, хўжалик юритиш ёки тезкор бошқарув ҳуқуқлари асосида хўжалик юритувчи субъектга тегишли бўлган асосий воситалар ҳисоби услубиятини белгилаш ҳисобланади.

Ушбу стандартда асосий воситаларнинг келиб тушиши, асосий воситаларни баҳолаш, асосий воситаларга ўтказиладиган капитал қўйилмалар, асосий воситаларни қайта баҳолаш, амортизацияни ҳисоблаш, асосий воситаларни таъмирлаш, асосий воситаларнинг чиқиб кетиши, асосий воситаларни инвентарлаш, ахборотни очиб бериш каби тушунчалар кенг ёритилган.

Асосий воситаларни ҳисобга олишда уларни актив сифатида тан олинган пайтини белгилаш, мазкур активларга нисбатан қўлланиладиган уларнинг баланс қийматини ва амортизацияни ҳисоблаш усуллари белгилаш, шунингдек асосий воситаларнинг баланс қийматидаги бошқа ўзгаришларни

ва уларнинг чиқиб кетиши ҳисобига молиявий натижаларни белгилаш ва ҳисобга олиш асосий қоидалар ҳисобланади. Фермер хўжаликларида асосий воситалар ҳисоби ушбу стандарт асосида тартибга солинади.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори. Маҳсулот (ишлар хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом. 05.02.1999. №54. (ВМ қарори таҳрири, 17.02.2010, №22).

Мазкур Низом хўжалик юритувчи субъектлар - юридик шахсларнинг, шунингдек, юридик шахс бўлмаган ҳолда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахсларнинг маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларини аниқлашнинг ягона методологик асосларини белгилайди. Низом бухгалтерия ҳисоби ва солиқ солиш мақсадларида харажатларни ҳисоблаб чиқишда пайдо бўладиган тафовутлар ҳисобга олинган ҳолда ишлаб чиқилган. Хўжалик юритувчи субъектларнинг рақобатбардошлилигини аниқлаш мақсадида улар фаолиятининг харажатларини ҳисоблаб чиқиш ва молиявий натижаларини аниқлаш бухгалтерия ҳисобининг асосий мақсади ҳисобланади.

Ушбу низомни қабул қилиниши корхоналар даромадлари ва харажатларини аниқ белгиланган гуруҳларга ажратиш ҳисобга олиш ҳамда молиявий натижани шакллантириш тартибини белгилаб берди. Жумладан, асосий воситаларни сақлаш ва уларга эскириш ҳисоблаш билан боғлиқ харажатларни маҳсулот таннархига киритилишини меъёрий белгилаб берди. Бу маҳсулот таннархини иқтисодий асосланган ҳолда аниқлаш имконини беради. Бундан ташқари ушбу низомда молиявий натижаларни беш кўрсаткичи белгиланган бўлиб, уларнинг ҳар бирини таърифи ва аниқлашни ҳисоб – китоби берилиб, бу халқаро андозаларга мос келади.

3. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: «Ўзбекистон», 2011. – 440 б.

Мазкур китобда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг мамлакатимизнинг ўз давлат мустақиллигини қўлга киритиш арафасида ва ундан кейинги дастлабки ойларда олиб борган жўшқин ва серқирра сиёсий-ижтимоий фаолияти ақс эттирилган. Бу китобда давлатимиз раҳбарининг айна шу мураккаб тарихий даврда сўзлаган маъруза ва нутқлари, суҳбат, мақола ва интервьюлари ўрин олган. Ушбу китобда юртимиздаги ғоят қалтис ва носоғлом вазият, озгина учқун чиқса бутун республика ловуллаб ёниб кетадиган, тўғри йўлни топиш ўта мураккаб ва хатарли бўлган бир шароитда инқироздан чиқиш, Ўзбекистоннинг тақдири ва келажагини ҳал этадиган энг муҳим масалалар бўйича улкан донишмандлик ва жасорат билан баён этилган концептуал ёндашувлар, амалий фикр-мулоҳазалар, хулоса ва таклифларган алоҳида эътибор қаратилган.

4. Каримов И.А. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. – Т.: «Ўзбекистон», 2012. – 36 б.

Мамлакатда танланган иқтисодий ривожлантиришнинг ўз модели ва унинг тамойиллари асосида ишлаб чиқилган, чуқур ҳар томонлама ўйланган мамлакатни ислоҳ қилиш ва модернизациялашнинг тадрижий дастури изчил амалга оширилиши жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг Ўзбекистон иқтисодиёти, унинг молия ва банк тизимида салбий таъсирини сезиларли даражада камайтириш имконини берганлиги ҳамда 2011 йил якунига кўра, мамлакатнинг ялпи ички маҳсулоти 8,3 фоиз, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 9,3 фоиз, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 5,8 фоиз, чакана товар айланмаси 16,4 фоиз, пуллик хизматлар 16,1 фоиз кўпайгани қайд этиб ўтилган. Шу билан бирга, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, фермер хўжаликлариغا бириктирилган ер участкаларини оптималлаштириш бўйича амалга оширилаётган изчил ишлар натижасида иқтисодиётимизнинг аграр секторида таркибий сифат ўзгаришлари юз бераётгани кўрсатмоқда.

Умуман олганда, мамлакатимиз Президенти ўз маърузасида 2011 йилдаги иқтисодий-ижтимоий ривожланишнинг яқунлари, йил яқунларини олдинги йиллар билан таққослаб, таҳлил қилиб, 2012 йилдаги иқтисодий-ижтимоий ривожланишнинг асосий йўналишларини белгилаб берган.

5.Уразов К.Б., Вахидов С.В. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. –Т.: «ADIB NASHRIYOTI», 2011. - 487 б.

Ушбу дарсликда иқтисодиётнинг қурилиш, қишлоқ хўжалиги, автотранспорт, савдо, умумий овқатлантириш каби муҳим тармоқлари ва соҳаларида бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари ёритилган. Дарсликда алоҳида эътибор ушбу тармоқ ва соҳага тегишли хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асосларига, уларда активлар, мажбуриятлар, даромадлар, харажатлар, яқуний молиявий натижалар, солиқ ва тўловлар ҳисобини юритиш ҳамда молиявий ҳисобот шаклларини тузишдаги хусусиятларига қаратилган.

Дарслик кириш, тўрт бўлим, 28-бобдан иборат бўлиб, жумладан алоҳида бобда хўжалик юритувчи субъектларда асосий воситалар ҳисобини амалдаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида юритилиши кенг ёритилган.

Ушбу битирув малакавий ишини бажариш давомида дарсликда ёритилган асосий воситаларнинг иқтисодий моҳияти, корхонага кириш қилиниши, эскириш ҳисобланиши, ҳисобдан чиқарилиши бўйича хўжалик операцияларини ҳужжатларда акс эттирилиши ҳамда счетлар корреспонденцияларидан кенг фойдаланилди.

6. Каримов А., Исломов Ф., Авлоқулов А. Бухгалтерия ҳисоби. – Т.: «Шарқ», 2004. – 591 б.

Республикамизда бозор иқтисодиётига ўтиш тамойиллари ва унинг кейинги босқичларида устувор йўналишларнинг белгиланиши, айниқса ижтимоий-сиёсий ҳаётни, жумладан иқтисодиётни эркинлаштириш, мулкдорлар синфини ташкил қилишдан келиб чиққан ҳолда бир қанча соҳаларни, жумладан бухгалтерия ҳисоби тизимини ҳам ислоҳ қилишни

тақозо этади. Шу жиҳатдан оладиган бўлсак, ушбу дарслик бухгалтерия ҳисобини ислоҳ қилиш борасида қўйилган бир қадамдир.

Дарслик 4-бўлим, 22-боб ҳамда 3 та иловадан иборат бўлиб, унинг 6-боби ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобига бағишланган. Ушбу бобда ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобининг мақсади ва вазифалари, харажатларнинг туркумланиши, ишлаб чиқариш харажатларининг дастлабки ва йиғма ҳисоби, ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олувчи ҳисобварақлар, харажатларни ҳисобга олиш ва таннархни ҳисоблаш усуллари кенг баён қилинган. Дарсликнинг яна бир эътиборни жалб қиладиган томони шундаки, унинг илова қисмида «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида» ги Қонун, «Янги счётлар режаси» ҳамда «Молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тўлдириш бўйича қоидаларни тасдиқлаш тўғрисида»ги буйруғи тўлиқ ёритилганидир.

7. Ғуломова Ф.Ғ. Бухгалтерия ҳисобини мустақил ўрганиш учун қўлланма. - Т.: “Норма”, 2010. – 512 б.

Бизнес соҳасида ишларни муваффақиятли юритиш учун бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг асосий қонунларини билиш зарур. Шу билан бирга, бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил этиш ва юритиш хўжалик юритувчи субъектларда ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш учун муҳим аҳамият касб этади. Ушбу китоб 17 бобдан иборат бўлиб, унинг 13 боби “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ харажатлар ҳисоби ҳамда маҳсулот таннархини калькуляция қилиш” деб номланиб, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳамда сотиш харажатлари ва уларнинг таснифланиши, ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби, ёрдамчи ишлаб чиқаришнинг харажатлари ҳисоби, умум ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби, тугалланмаган ишлаб чиқаришни ҳисобга олиш ва баҳолаш, маҳсулот таннархини аниқлаш каби параграфлар ўз аксини топган.

Битирув малакавий ишини бажариш давомида пахта тозалаш корхоналарида ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва маҳсулот таннархини ёритишда ушбу китобдан фойдаланилди.

8. Бухгалтер учун амалий қўлланма: икки жилдлик. Э.Ф.Гадоев ва бошқ. – Т.: “Норма”, 2010. – 424 б.

Ушбу китоб корхоналарда бухгалтерия ҳисоби ва уларга солиқ солиниши билан боғлиқ масалалар ёритилган бўлиб, хўжалик юритувчи субъектларда бухгалтерия ҳисобини юритишни акс эттирган. Ушбу китобнинг иккинчи жилдида 10-17 бўлимлар бўлиб, ходимлар билан ҳисоблашишлар, мажбуриятлар, хусусий капитал, корxonанинг маҳсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш харажатлари, сотув, молиявий натижалар, жавобгарлик бўлимларидан иборат.

Китобнинг 17 бўлими “Корxonанинг маҳсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш харажатлари” деб номланиб, бунда корхоналарда ишлаб чиқариш харажатларини туркумланиши, асосий ишлаб чиқариш харажатлари, тугалланмаган ишлаб чиқариш, умум ишлаб чиқариш харажатлари, ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари, хизмат кўрсатувчи хўжаликлар харажатлари ҳисоби ва маҳсулот (иш, хизмат) таннархини ҳисоблаш аниқ амалий мисоллар билан ёритилган. Юқорида қайд этиб ўтилган материаллардан битирув малакавий ишини бажариш давомида фойдаланилди.

9. Алиқулов А, Эшмурадов У. ва бошқалар. Фермер хўжаликларида бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма. -Самарқанд 2009.

Республикамизда бозор иқтисодиётига ўтиш тамойиллари ва унинг кейинги босқичларида устувор йўналишларнинг белгиланиши, айниқса ижтимоий-сиёсий ҳаётни, жумладан иқтисодиётни эркинлаштириш, мулкдорлар синфини ташкил қилишдан келиб чиққан ҳолда бир қанча соҳаларни, жумладан бухгалтерия ҳисоби тизимини ҳам ислоҳ қилишни тақозо этади. Шу жиҳатдан оладиган бўлсак, ушбу қўлланма бухгалтерия ҳисобини ислоҳ қилиш борасида қўйилган бир қадамдир.

Қўлланма 16-мавзу ҳамда 22 та иловадан иборат бўлиб, унинг 9-мавзуси фермер хўжаликларида асосий воситалар ва номоддий активлар

ҳисобига бағишланган. Ушбу мавзуда асосий воситаларнинг иқтисодий моҳияти, туркумланиши, баҳолаш ва ҳисобнинг вазифалари, асосий воситаларнинг келиши, эскириши, ҳисобдан чиқарилиши ва кенг баён қилинган. Қўлланманинг яна бир эътиборни жалб қиладиган томони шундаки, унинг илова қисмида «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида» ги Қонун, «Янги счётлар режаси» ҳамда «Молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тўлдириш бўйича қоидаларни тасдиқлаш тўғрисида»ги буйруғи тўлиқ ёритилганидир.

10. Холмирзаев И. Қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2010, №2, 26 б.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий ислохотларни амалга ошириш йилларидаги тармоқ ривожланиши ҳолати қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари баҳолари ўртасидаги номутаносиблик, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришда харажатларнинг ортиб бориши, ресурслар самарадорлигининг пастлиги ва бошқалар билан изоҳланади.

Муаллиф қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг муқобил йўли – барқарор қишлоқ хўжалик стратегиясидир. Бу стратегия иқтисодий, экологик, ижтимоий ва технологик барқарорликни ўзида мужассамлаштириши зарур, деб таъкидлайди. Қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланиши қўйидаги бешта омил бажарилишини талаб қилади: ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш; фермер хўжаликларини иқтисодий барқарорлигини таъминлаш; аҳолининг турмуш даражасини кўтариш; табиий ресурслардан самарали фойдаланишни ташкил қилиш; атроф-муҳитнинг тоза бўлиши ва мувозанатни сақлаб туриш. Фермер хўжаликларининг барқарор ривожланишини таъминлаш учун уларни барқарор ривожланиш дастурини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

11. Долиев Т. Модернизация қишлоқ хўжалиги таракқиётида муҳим омилдир. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2011, №4. 1 б.

Президентимиз бошчилигида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар натижасида мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги кейинги йилларда тобора янгиланиб, такомиллашиб, ишлаб чиқариш катта суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Бу борада Юртбошимиз томонидан қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бўйича белгилаб берилган муҳим вазифалар тўхталиб, жумладан чигитни ресурстежамкор, замонавий, юқори унумли 8 қаторли сеялқаларда екиш кенг жорий етилса, меҳнат унумдорлиги ортади. Бунда техникаларнинг пайкалдаги ўтишлар сони 2 баробар, ёнилғи сарфи 25-30 фоизгача, чигит сарфи 50 фоизгача камаяди.

12. Эргашев А. Фермер хўжаликларидан ресурслардан самарали фойдаланиш. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2009, №7, 26 б.

Муаллиф фермер хўжаликларидан ресурслардан самарали фойдаланиш учун моддий сарф-харажатлар мониторингини юритиш лозимлиги тўғрисида фикр юритиб, унинг асосий мақсади сифатида фермер хўжаликлари томонидан контракция шартномаларини тўлиқ бажариш, фермер хўжаликлари товар-моддий ресурслар етказиб берувчи ва хизмат кўрсатувчи корхоналар, тегишли тижорат банкларининг иқтисодий самарадорлигига эришиш, фермер хўжаликлари билан мол етказиб берувчи ва хизмат кўрсатувчи ташкилотлар ўртасидаги шартномавий муносабатларни янада такомиллаштириш, агротехник тадбирларни ўз вақтида ўтказиш, моддий техника ресурсларидан, ажратилаётган кредит ресурсларидан самарали ва мақсадли фойдаланиш, ўзаро қарздорликларни кескин қисқартириш чораларини кўришдан иборатдир. Бунинг натижасида фермер хўжаликларининг молиявий ҳолати янада мустаҳкамланиб, иқтисодий барқарор фаолият юритишини таъминлаш имконияти яратилади.

2-БОБ. Қишлоқ хўжалигида ресурслар салоҳияти ва улардан фойдаланиш имкониятлари

2.1. Ер-сув ресурслари ва улардан фойдаланиш

Бугунги кунда мамлакатимизда олиб борилаётган аграр сиёсат, фермер хўжалиқларининг ерга, етиштирилган маҳсулотга эгаллигини янада мустаҳкамлаш, ишлаб чиқариш жараёнида ер ва бошқа ресурслардан янада самарали фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми ва сифатини ошириш, пировард натижа фермер хўжалиқлари фаолиятининг иқтисодий барқарорлигини таъминлашга қаратилмоқда.

Фермер хўжалиқларида мавжуд ер, сув, меҳнат ва моддий ресурсларидан фойдаланиш даражасини янада ошириш, уларнинг самандорлигини илғор малакатлар даражасига етказиш, ҳозирги кунда фойдаланилмаётган ички имкониятларни ишга солиш долзарб муаммолардан ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалигида ер-сув ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланиш бугунги куннинг энг долзарб муаммоларидан бири бўлиб ҳисобланади. Ер ва сувдан фойдаланиш даражаси ошган сайин маҳсулот ҳажми кўпайиб, ишлаб чиқариш самандорлиги ошиб, натижада иқтисодиёт мустаҳкамланиб боради. Шунинг учун ҳам ер ва сув ресурсларидан фойдаланиш даражасини узлуксиз равишда таҳлил қилиш зарур. Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан ҳамда сувдан оқилона самарали фойдаланиш - қишлоқ хўжалиқ маҳсулотларини ишлаб чиқаришни кўпайтириш орқали мамлакатда озиқ-овқат муаммосини ҳал қилишда ниҳоятда катта рол ўйнайди. Ушбу иқтисодий жараёни Ургут тумани фермер хўжалиқларида яроқли бўлган ер ресурсларининг ҳозирги ҳолатини ўрганиш асосида улардан фойдаланиш самандорлигини янада ошириш учун мавжуд бўлган имкониятларни аниқлаб, таклифлар беришдан иборатдир.

Туман фермер хўжалиқлари ер ресурсларининг ҳозирги ҳолатини ўрганишимизда қуйидагича бўлган (1-жадвал).

Ургут туман фермер хўжаликларининг ер майдони ҳолати тўғрисида маълумот

Т/ р	Йўналиши	2010 йил			2011 йил			2011 йилда 2010 йилга нисбатан ўзгариши, (+,-)		
		Жами фермер хўжаликлар сони	Жами қишлоқ хўжалигида фойдаланадиган майдон, га	ўртача бир фермер хўжаликлар майдони, га	Жами фермер хўжаликлар сони	Жами қишлоқ хўжалигида фойдаланадиган майдон, га	ўртача бир фермер хўжаликлар майдони, га	Жами фермер хўжаликлар сони	Жами майдони, га	ўртача бир фермер хўжаликлар майдони, га
1.	Боғдорчилик-узумчилик	191	3121	16,3	176	3121	17,7	-99	0	1,4
2.	Чорвачилик	9	696,2	77,4	9	696,2	77,4	0	0	0
3.	Бошқалар	655	25603	39,1	604	25603	42,4	-51	0	3,3
	Жами:	855	29420	34,4	789	29420	37,3	-66	0	2,9

*Манба: Самарқанд вилоят Статистика бошқармаси 2010-2011 йиллар статистик ҳисобот маълумотлари

1-жадвалдан кўриниб турибдики, 2011 йилда туман бўйича жами 789 фермер хўжалиги мавжуд бўлиб, бу 2010 йилга нисбатан 66 тага камдир. Уларга жами 29420 гектар ер майдони ажратилган бўлиб, 2011 йилда ўртача бир фермер хўжалигига 37,3 гектар ер майдони тўғри келган. Жумладан, 3121 гектар ёки 10,6 фоизи боғдорчилик-узумчилик йўналишидаги 176 та фермер хўжалигига, 696,2 гектар ёки 2,4 фоизи чорвачилик йўналишидаги 9 та фермер хўжалигига ҳамда 25603 гектар ёки 87 фоизи бошқа йўналишдаги 604 та фермер хўжалигига ер майдони ажратилган.

Битирув малакавий иш объекти бўлган «Жўратепа Қўрғони Гулобод» фермер хўжалигининг ер ресурслари ўзгариш динамикаси 2–жадвалда берилган.

2–жадвал

Ургут тумани «Жўратепа Қўрғони Гулобод» фермер хўжалигининг экин майдони динамикаси таҳлили*

Т/р	Кўрсаткичлар	2009 йил	2010 йил	2011 йил	2011 йилда 2009 йилга нисбатан ўзгариши	
					Мутлоқ, +/-	Нисбий, %
1.	Умумий ер майдони, га	57,2	85,6	85,6	28,4	149,7
2.	Экин майдони, га	53,2	81,6	81,6	28,4	153,4
	шундан: суғориладиган ерлар	53,2	81,6	81,6	28,4	153,4
3.	Кўп йиллик кўчатзорлар	2	2	2	0	100
4.	Бошқа ерлар	2	2	2	0	100

*Манба: Ургут тумани «Жўратепа Қўрғони Гулобод» фермер хўжалиги 2009-2010-2011 йиллар йиллар «Фермер хўжалиги фаолияти тўғрисида» ҳисобот маълумотлари.

2-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Ургут туманидаги «Жўратепа Қўрғони Гулобод» фермер хўжалигининг умумий ер майдони 85,6 гектар бўлиб, 2-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, ер майдонининг асосий қисмини экин майдонлари (81,6 гектарни) ташкил этади. 2011 йилда фермер хўжалик ер майдони 2009 йилга нисбатан 28,4 гектарга кенгайиб, бу фермер хўжаликлари ер майдонларини оптималлаштириш ҳисобига бўлган.

Тадқиқотимиз объекти бўлган Ургут тумани фермер хўжаликларига экинларнинг динамикасини ўрганимизда қуйидагича бўлган (3-жадвал).

Ургут тумани фермер хўжаликларида қишлоқ хўжалик экинлари динамикаси*

Экинларнинг турлари	2010 йил			2011 йил			2011 йил 2010 йилга нисбатан ўзгариши (+,-)		
	Экин майдони, га	Ҳосилдорлиги, ц/га	Ялпи ҳосил, т	Экин майдони, га	Ҳосилдорлиги, ц/га	Ялпи ҳосил, т	Май-дон ҳисобига	Ҳосилдорлик ҳисобига	Ялпи ҳосил бўйича
Буғдой	8100	41	33200	6700	47,4	31758	-1400	6,4	-1442
Тамаки	7597	12,2	9245	7597	16,9	12855	0	4,7	3610
Сабзавот	503	265	13332	1228	192,9	23685	725	-72,1	10353
Картошка	265	209,2	5553	698	274,9	19193	433	65,7	13640
Мева	349	86,3	3011	260	95,1	2473	-89	8,8	-538
Узум	3916	51	19980	4908	99,5	48823	992	48,5	28843

*Манба: Самарқанд вилоят Статистика бошқармаси 2010-2011 йиллар статистик ҳисобот маълумотлари

3-жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, 2011 йилда туман бўйича барча қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилдорлиги сезиларли даражада пасайган, бу эса пировард натижанинг камайишига олиб келган. Жумладан, 2011 йилда 2010 йилга нисбатан тамаки етиштиришдан 3610 тонна (ҳосилдорликнинг 4,7 центнерга ошиши ҳисобига), сабзаёт етиштиришдан 10353 тонна (экин майдонининг 725 гектарга кўпайиши ҳисобига), картошкадан 13640 тонна (экин майдонининг 433 гектарга, ҳосилдорликнинг 65,7 центнерга кўпайиши ҳисобига), узум етиштиришдан 28843 тонна (экин майдонининг 992 гектарга ва ҳосилдорликнинг 48,5 центнерга ошиши ҳисобига) ортиқ ҳосил олинган бўлиб, лекин бошқа экинлар, яъни ғалладан 1442 тонна (экин майдонининг 1400 гектарга камайиши ҳисобига), мевадан 538 тонна (экин майдонининг 89 гектарга камайиши ҳисобига) кам ҳосил олинган.

Ургут тумани «Жўратепа Қўрғони Гулобод» фермер хўжалиги ўсимликчилик маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган. Чорвачилик маҳсулотларидан фақат пилла етиштиради. Кейинги йилларда хўжаликда етиштирилган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари динамикасини кўрганимизда у куйидагича бўлган (4-жадвал):

4-жадвал

Ургут тумани «Жўратепа Қўрғони Гулобод» фермер хўжалигида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш динамикаси таҳлили*

Маҳсулот турлари	2009 йил	2010 йил	2011 йил	2011 йилда 2009 йилга нисбатан ўзгариши	
				Мутлоқ, +/-	Нисбий, %
Бўғдой, ц	1555	3107	3076	1520,8	197,8
Тамаки, ц	202	189	221	18,8	109,3
Пилла, кг	61	86	79	18	129,5

*Манба: Ургут тумани «Жўратепа Қўрғони Гулобод» фермер хўжалиги 2009-2010-2011 йиллар «Фермер хўжалиги фаолияти тўғрисида» ҳисобот маълумотлари.

4-жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, 2011 йилда 2009 йилга нисбатан фермер хўжаликда ғалла 1520,8 центнер ёки 97,8 фоизга (экин майдонининг 25,4 гектарга кенгайиши ҳисобига), тамаки 18,8 ц. центнер ёки

9,3 фоизга (экин майдонининг 3 гектарга кенгайиши ҳисобига), пилла етиштириш 18 кг ёки 29,5 фоизга ошган.

Фермер хўжаликларида асосий тармоқ ҳисобланган ғаллачилик ва тамакичиликда ҳосилдорликни ошириш, мавжуд ер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланишни, ғалла етиштиришни илғор технологияларини жорий этиш, сув тежайдиган технологияларни жорий этиш лозим. Шу билан бирга, фермер хўжаликларида сабзавотчилик маҳсулотлари етиштиришни, ғалладан бўшаган ерларга такрорий экинларни экиш, шунингдек чорвачилик тармоғини ривожлантиришга эътибор бериш лозим.

2.2. Меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланиш

Ўзбекистон Республикасида ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин иш танлаш, ҳаққоний меҳнат шартлари асосида ишлаш ва қонунда белгиланган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир³.

Иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари сингари, қишлоқ хўжалигида ҳам ишлаб чиқариш барқарорлигини таъминлаш ва маҳсулот ҳажмини кўпайтириш ишловчиларнинг меҳнатга бўлган муносабатига, меҳнатга муносабат эса ишловчиларнинг моддий манфаатдорлигига боғлиқ бўлади.

Меҳнат билан банд аҳоли даромадларининг асосий қисмини меҳнат ҳақи ташкил этади. «Барчамизга маълумки, аҳоли иш ҳақи ва даромадларининг ўсиш суръати энг муҳим кўрсаткичлардан бири ҳисобланади... Биз ҳар уч йилда иш ҳақини 2 - 2,5 баробар оширишни ўз олдимизга муҳим стратегик вазифа қилиб қўйганмиз. Шу тариқа, аҳолининг харид қобилиятини ҳисобга олган ҳолда, биз яқин йиллар ичида халқ фаровонлиги ва даромадларини таъминлаш бўйича юксак марраларга эришаётган мамлакатлар даражасига кўтарилишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз»⁴. Меҳнат билан банд аҳолининг даромадларини кўпайтиришда меҳнат ҳақини тегишли тартибда ошириб бориш ҳисобига

³ Ўзбекистон Республикаси Меҳнат Кодекси 16-модда

⁴ Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. - Т.16.-Т.: "Ўзбекистон", 2008.

эришиш мумкин. «...Ўзбекистонда аҳоли жон бошига ҳисоблаганда даромади 75 сўмдан ошмайдиган 8 миллион 800 мингга яқин киши яшаб турибда, бу эса аҳолининг 45 фоизини ташкил этади...⁵». Лекин, меҳнат ҳақи бевосита маҳсулот таннархига таъсирини ҳисобга оладиган бўлсак, корхонанинг ички имкониятларидан келиб чиққан ҳолда, ходимларнинг моддий манфаатдорлигини таъминлаш нуқтаи назаридан меҳнат ҳақини ошириб бориш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Шу билан бирга, меҳнат ҳақини оширишда ходимларнинг малакаси, ишлаб чиқаришга қўшаётган ҳиссаси ҳам ҳисобга олиниши лозим. «...ижтимоий соҳани янада ривожлантириш, мамлакатимиз аҳолисининг даромадлари ва турмуш даражасини муттасил ошириб бориш масалалари доимий эътиборимиз марказида..... 2011 йилда республикамизда иш ҳақи 20,2 фоизга, бюджет ташкилотлари ходимларининг иш ҳақи, пенсиялар, нафақа ва стипендиялар миқдори эса 26,5 фоизга ўсди. Аҳолининг реал даромадлари йил мобайнида 23,1 фоизга ортди.аҳоли жами даромадларининг 47 фоизи тадбиркорлик фаолиятидан олинмоқда»⁶.

Меҳнат ва унга ҳақ тўлаш бухгалтерия ҳисобини ташкил этишда меҳнат ҳақи фондини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу ходимларга тўланадиган меҳнат ҳақининг манбаи ҳисобланади. Ўзининг тузилиш таркибига кўра меҳнат ҳақи фонди тариф ставкалари, ишбай раценкалари, окладлар, мукофотлар, қўшимча тўловлар ва устамаларни ўз ичига олади

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва унинг самарадорлигини оширишда, хўжаликнинг меҳнат ресурслари билан таъминланиши ва айниқса улардан самарали фойдаланиш катта рол ўйнайди. Шунинг учун ҳам меҳнат ресурслари ва улар билан боғлиқ бўлган жараёнлар натижаларини статистик ўрганиш ва хулосалар чиқариш энг асосий вазифалардан биридир.

⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: «Ўзбекистон», 2011. – Б. 47.

⁶ Каримов И.А. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. – Т.: «Ўзбекистон», 2012.

Меҳнат ресурслари ишлаб чиқаришни ва хизмат кўрсатиш жараёнини ҳаракатга келтирувчи асосий кучдир. Шунинг учун ҳам уларнинг ҳолати ва ҳаракатини, хўжаликнинг улар билан таъминланиш даражасини ҳамда улардан хўжаликнинг фойдаланиш аҳволини ўрганиш ва мавжуд имкониятларни аниқлашда ва илмий асосланган хулосалар чиқаришда катта рол ўйнайди. Меҳнат ресурслари билан таъминланиш даражаси меъёр атрофида бўлса, албатта ишлаб чиқаришга ижобий таъсир қилади, айниқса меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарали бўлса, ишлаб чиқариш кўламининг ўсишига, меҳнат унумдорлигининг ошиши олиб бўлади. Ургут туманида 2012 йил 1-январ ҳолатига 428145 киши аҳолиси бўлиб, бу 2011 йил шу санага нисбатан 11025 кишига кўпдир. Аҳолининг 50,7 фоизини ёки 217070 нафарини хотин қизлар ташкил этади. Жами аҳолининг 56895 нафарини ёки 13,2 фоизини фермер хўжаликлари аъзолари ҳисобланади.

Битирув малакавий иши объекти бўлган Ургут туман «Жўратепа Кўрғони Гулобод» фермер хўжалигида меҳнат ресурсларининг ҳозирги ҳолати ўрганилди. Фермер хўжалигида 2011 йилда жами ишловчилар сони 18 киши бўлиб, шундан 16 киши бевосита ишлаб чиқаришда доимий равишда иштирок этган бўлса, 1 киши бошқарувчи, 1 киши хизматчи (фермер хўжалиги ҳисобчиси) бўлган. Ходимларга 2011 йилда тўланган меҳнат ҳақини ўрганганимизда, у қуйидагича бўлган (5–жадвал).

5–жадвал

Ургут туман «Жўратепа Кўрғони Гулобод» фермер хўжалигида ходимлар сони ва меҳнат ҳақи тўғрисида маълумот*

№	Кўрсаткичлар	Ходимларнинг ўртача йиллик сони, киши	Меҳнат ҳақи фонди, минг сўм	Бир ходимга тўғри келадиган меҳнат ҳақи	
				Йиллик, минг сўм	Ойлик, сўм
1.	Раҳбар	1	2196,2	2196,2	183016,7
2.	Хизматчи	1	1867,7	1867,7	155641,7
3.	Доимий ишловчилар	18	27930	1551,7	129305,6
4.	Мавсумий ишловчилар	-	6412,7	6412,7	83439,7
	Жами:	20	38407	1920,3	160027,5

*Манба: Ургут тумани «Жўратепа Кўрғони Гулобод» фермер хўжалиги 2011 йиллар «Фермер хўжалиги фаолияти тўғрисида» ҳисобот маълумотлари.

5-жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, фермер хўжалигида ишловчиларга 2011 йилда 38407 минг сўм меҳнат ҳақи сарфланган. Фермер хўжалигида мавсумий ишларга фақат тамаки баргини йиғим-терими вақтида қишлоқ аҳолиси жалб қилиниб, уларга тамаки барги йиғимида иштирок этгани учун 6412,7 минг сўм меҳнат ҳақи тўланган. Фермер хўжалигида ўртача меҳнат ҳақи 160027,5 сўмни ташкил этган.

Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ўртача 1 ишловчининг бир йилда ишлаган кунлари сони, ўртача 1 ишловчининг бир йилда ишлаган соатлари сони, иш кунининг ўртача давомийлиги ва иш вақти фонди кўрсаткичлари орқали ифодаланади. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг энг асосий кўрсаткичи бўлиб меҳнат унумдорлиги ҳисобланади. Меҳнат унумдорлиги деганда аниқ вақт бирлиги ичида (1 киши-соат, 1 киши-кун) етиштирилган маҳсулот миқдори ёки бажарилган иш ҳажми тушунилади. Ургут туман «Жўратепа Қўрғони Гулобод» фермер хўжалигида ғаллачиликда меҳнат унумдорлиги динамикасини ўрганганимизда қуйидагича бўлган (6-жадвал).

6-жадвал

Ургут туман «Жўратепа Қўрғони Гулобод» фермер хўжалигида ғаллачиликда меҳнат унумдорлиги динамикасининг ўзгариши таҳлили*

Т/р	Кўрсаткичлар	2009 йил	2010 йил	2011 йил
1.	Экин майдони, га	32,2	57,6	57,6
2.	Ялпи ҳосил, ц	1555	3107	3076
3.	Меҳнат сарфи, минг киши-соат ҳисобида	141,4	172,6	170,9
4.	1 гектар экин майдони ҳисобига тўғри келадиган меҳнат сарфи (киши-соат)	439,0	299,7	296,7
5.	1 гектар экин майдони ҳисобига олинган ҳосил, ц/га	48,3	54	53,4
6.	1 киши-соат ҳисобига етиштирилган ғалла, кг	0,11	0,18	0,18

*Маъба: Ургут тумани «Жўратепа Қўрғони Гулобод» фермер хўжалиги 2009-2010-2011 йиллар «Фермер хўжалиги фаолияти тўғрисида» ҳисобот маълумотлари.

6-жадвал маълумотларини таҳлил қиладиган бўлсак, 2011 йилда 1 киши-соат ҳисобига етиштирилган ғалла миқдори 0,18 кг бўлиб, 2009 йилга нисбатан 0,07 кг кўп, лекин бу меҳнат унумдорлигининг паст даражада эканлигини кўрсатади.

Фермер хўжалигида ишловчиларнинг меҳнат ҳақи иқтисодиётнинг бошқа тормоқларидаги ўртача меҳнат ҳақидан анча паст бўлиб бу салбий кўрсаткичдир. Шунинг учун меҳнат ҳақи билан меҳнат унумдорлиги ўртасида бевосита боғлиқлик борлигини ҳисобга оладиган бўлсак, фермер хўжалигида ишловчиларга тўланадиган меҳнат ҳақини ошириш, улардан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш, ишловчилардан йил давомида фойдаланишни ташкил этиш лозим.

Хулоса қилганимизда, фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш учун фақат қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш эмас, балки уларни қайта ишлашни ҳам йўлга қўйиш шу билан бирга меҳнат унумдорлигини янада ошириш учун ходимларни моддий рағбатлантиришни жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

2.3. Моддий ресурслар ва улардан фойдаланиш

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этишнинг муҳим омилларидан бўлиб, моддий ресурслар билан таъминланиши ҳисобланади. Ҳар қандай қишлоқ хўжалик корхонаси ишлаб чиқариш фаолиятини барқарор бўлиши ва унинг самарадорлигини ошириш учун моддий ресурслар билан етарли даражада таъминланган ва улардан самарали фойдаланган бўлиши керак.

Қишлоқ хўжалигида моддий ресурсларнинг ўсиб бориши, унинг таркиби, тузилишининг яхшилаб бориш ҳамда улардан самарали, оқилона фойдаланиш ишлаб чиқариш самарадорлигининг ошиши имконини беради.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлиги уларнинг асосий ишлаб чиқариш воситалари билан таъминланганлиги даражасига боғлиқ. Асосий воситалар билан етарли даражада таъминланмаслик маҳсулот миқдори ва меҳнат унумдорлигининг секин ўсишига ҳамда маҳсулот таннархининг ошишига, тақрор ишлаб чиқариш манбаларининг камайишига олиб келади.

Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгаришига бошқа омиллар билан бир қаторда моддий ресурслар билан таъминланиш даражаси ҳам таъсир қилади.

Моддий ресурслар билан таъминланиш даражасини аниқлаш учун корхонада мавжуд бўлган моддий ресурсларнинг ҳақиқий ҳажмини (миқдорини) меъёр бўйича талаб қилинадиган ҳажмига (миқдорига) бўлиш керак. Ушбу кўрсаткич хўжалик бўйича ҳам, ҳар бир моддий ресурсларнинг тури (уруғ, ўғит, ёқилғи ва бошқалар) бўйича ҳам аниқланади.

Моддий ресурслар билан таъминланиш аҳволининг таҳлили солиштириш, кўрсаткичлар фарқи, занжирли боғланиш усуллари ёрдамида амалга оширилади. Биринчи навбатда улар билан таъминланиш даражасининг умумий ўзгариши, сўнгра ушбу ўзгаришга омилларнинг таъсири аниқланиб, моддий ресурслар билан таъминланиш даражасига баҳо берилади. Шундан сўнг моддий ресурслардан фойдаланиш даражасининг таҳлили амалга оширилади.

Моддий ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичлар тизими орқали ифодаланади. Буларга қуйидаги нисбий миқдорлар киради:

1. Моддий ресурслар қайтими;
2. Моддий ресурслар сиғими;
3. Моддий ресурслар рентабеллиги;
4. Моддий ресурслар харажати коэффиценти;
5. Сарфланган моддий ресурсларнинг таннархдаги ҳиссаси.

Моддий ресурслар қайтими деганда бир сўмлик моддий харажатлар ҳисобига етиштирилган маҳсулот ҳажми тушунилади. Бошқача айтганда 1 сўмлик моддий харажат ҳисобига ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажмини ифодаловчи кўрсаткич моддий ресурслар қайтими деб аталади.

Моддий ресурслар қайтими истеъмол қилинган моддий ресурсларнинг ҳар бир сўми ҳисобига қанча маҳсулот ишлаб чиқарилганлигини

ифодалайди. Ушбу кўрсаткич истеъмол қилинган моддий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ифодаловчи бевосита кўрсаткичдир.

Моддий ресурслар сиғими кўрсаткичи бир сўмлик ишлаб чиқарилган маҳсулот учун сарф бўлган моддий (материал) харажатлар суммаси ифодалайди. Моддий ресурслар сиғими моддий ресурслар қайтимининг аксини ифодаловчи кўрсаткичдир. Бу кўрсаткични материаллар сиғими деб аталади. Материаллар сиғими даражаси қанча паст бўлса, моддий ресурслардан фойдаланиш даражаси шунча юқори бўлади, бошқача айтганда 1 сўмлик моддий харажат ҳисобига етиштирилган маҳсулот ҳажми ошиб боради.

Моддий ресурслар рентабеллиги сарф бўлган моддий харажатларнинг ҳар бир сўми ҳисобига олинган фойда суммасини билдиради.

Моддий ресурслар рентабеллигини аниқлаш учун маҳсулот сотишдан олинган фойда суммасини сарф бўлган моддий ресурсларнинг жами суммасига бўлмоқ керак:

$$KMP = \frac{Y\Phi}{MX}$$

бу ерда, KMP – моддий ресурслар рентабеллиги коэффициентини;

$Y\Phi$ – маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда;

MX – сарф бўлган моддий ресурслар ҳажми.

Моддий ресурслар рентабеллиги истеъмол қилинган моддий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ифодаловчи асосий умумлаштирувчи кўрсаткичлардан биридир.

Бу коэффициент қанча юқори бўлса моддий сарфлардан фойдаланиш даражаси ҳам шунча юқори бўлади, демак, самарадорлик даражаси ошади. Бошқача айтганда 1 сўмлик моддий харажат ҳисобига олинган фойда ошган сайин, хўжаликни молиявий аҳволи ҳам мустаҳкамланиб боради.

Моддий ресурслар харажати. Бу коэффициентни аниқлаш учун ҳисобот даврида сарф бўлган ҳақиқий материал ресурслар суммасини ҳисобот даврида етиштирилган маҳсулот миқдorigа нисбатан меъёр бўйича

ҳисоблаб олинган шартли материал харажатлар суммасига (ёки базис давридаги харажат даражаси бўйича ҳисоблаб олинган шартли харажатлар суммасига) бўлиш керак.

$$KM\Phi = \frac{MX_1}{MX_{III}}$$

бу ерда, КМФ – моддий ресурслардан фойдаланиш коэффициенти;

MX_1 – ҳисобот даврида етиштирилган маҳсулот учун сарф бўлган ҳақиқий материаллар суммаси;

MX_{III} – шартли материал харажатлар суммаси (ҳисобот даврида етиштирилган маҳсулот ҳажмига нисбатан меъёр бўйича ҳисоблаб олинган ёки базис давридаги маҳсулот бирлиги учун бўлган харажат даражаси бўйича ҳисоблаб олинган харажатлар суммаси).

Моддий ресурслар деганда, маҳсулот ишлаб чиқариш учун зарур бўлган уруғ, ўғит, ёқилғи, ем-хашак ва бошқа турдаги хом ашё ва материаллар қийматларининг йиғиндиси тушунилади. Барча турдаги яроқли ва сифатли моддий ресурслар билан хўжалик етарли даражада (меъёр чегарасида) таъминланса ва улардан самарали фойдаланса, албатта маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнига ижобий таъсир қилади, натижада моддий неъматлар етиштириш кўпаяди, сифати яхшиланади, соф фойдаси кўпайиб, иқтисоди мустаҳкамланади, оқибатда миллий иқтисодиётнинг ривожланишига ҳамда халқнинг турмуш даражасининг ўсишига сабабчи бўлади. Шу нуқтаи назардан фермер хўжаликнинг моддий ресурслар билан таъминланиши ва улардан фойдаланиш даражасини узлуксиз равишда таҳлил қилиб туриш ва улар асосида мавжуд имкониятларни аниқлаш ҳамда уларни жалб қилиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш катта аҳамиятга эгадир.

Ургут туман туман фермер хўжаликларида мавжуд асосий воситаларнинг ҳолатини ўрганганимизда, улар қуйидагича бўлган (7–жадвал).

Ургут тумани фермер хўжаликларига асосий фондлар қийматининг ўзгариши*

Т/р	Кўрсаткичлар	2009 йил		2010 йил		2011 йил		2011 йил 2009 йил га нисбатан ўзгариши	
		Қиймати, млн сўм	Салмоғи, %	Қиймати, млн сўм	Салмоғи, %	Қиймати, млн сўм	Салмоғи, %	+/-	%
1.	Бино	2747,3	36,38	2770,7	32,03	2820,5	29,47	73,2	2,7
2.	Иншоат	480,6	6,36	556,3	6,43	621,1	6,49	140,5	29,2
3.	Узатиш мосламалари	130,6	1,73	145,7	1,68	157,6	1,65	27	20,7
4.	Машина ва ускуналар	2018,9	26,74	2863,2	33,1	3270,2	34,17	1251,3	62,0
5.	Мебел ва офис жиҳозлари	20,5	0,27	24,8	0,29	26,3	0,27	5,8	28,3
6.	Компьютер ва ҳисоблаш техникаси	4,2	0,06	7,5	0,09	10,5	0,11	6,3	150,0
7.	Транспорт воситалари	702,5	9,3	1005,5	11,63	1152,9	12,05	450,4	64,1
8.	Маҳсулдор ҳайвонлар	14	0,19	16,5	0,19	17,1	0,18	3,1	22,1
9.	Кўп йиллик ўсимликлар	1234,5	16,35	1234,5	14,27	1275,7	13,33	41,2	3,3
10.	Бошқа асосий воситалар	198,1	2,62	24,8	0,29	217,9	2,28	19,8	10,0
	Жами:	7551,2	100	8649,5	100	9569,8	100	2018,6	26,7

*Манба: Ургут тумани қишлоқ ва сув хўжалиги бўлими ва Статистика бўлими 2009-2010-2011 йиллар маълумотлари

7-жадвални таҳлили қиладиган бўлсак, туман фермер хўжаликларида 2011 йилда жами асосий фондлар қиймати 9569,8 млн.сўмни ташкил қилган бўлса, шундан бинолар 2820,5 млн.сўм ёки 29,47 фоизни, иншоотлар 621,1 млн.сўм ёки 6,49 фоизни, узатиш мосламалари 157,6 млн.сўм ёки 1,65 фоизни, машина ва ускуналар 3270,2 млн.сўм ёки 34,17 фоизни, мебел ва офис жихослари 26,3 млн.сўм ёки 0,27 фоизни, компьютер ва ҳисоблаш техникалари 10,5 млн.сўм ёки 0,11 фоизни, транспорт воситалари 1152,9 млн.сўм ёки 12,05 фоизни, маҳсулдор хайвонлар 17,1 млн.сўм ёки 0,18 фоизни, куп йиллик усимликлар 1275,7 млн.сўм ёки 13,33 фоизни ва бошқа асосий воситалар 217,9 млн.сўм ёки 2,28 фоизни ташкил қилган. Ваҳоланки, 2011 йил 2009 йилга нисбатан асосий фондлар қиймати 2018,6 млн.сўмга ёки 26,7 фоизга ошган. Шундан бинолар 73,2 млн.сўм ёки 2,7 фоизга, иншоотлар 140,5 млн.сўм ёки 29,2 фоизга, узатиш мосламалари 27,0 млн.сўм ёки 20,7 фоизга, машина ва ускуналар 1251,3 млн.сўм ёки 62,0 фоизга, мебел ва офис жихослари 5,8 млн.сўм ёки 28,3 фоизга, компьютер ва ҳисоблаш техникалари 6,3 млн.сўм ёки 1,5 марта ошган, транспорт воситалари 450,4 млн.сўм ёки 64,1 фоизга, маҳсулдор хайвонлар 3,1 млн.сўм ёки 22,1 фоизга ошган бўлса, бошқа асосий воситалар эса 2018,6 млн.сўм ёки 26,7 фоизга ошган.

Туман фермер хўжаликларида меъёрга асосан ишлаб чиқариш захиралари билан таъминланиши йўлга қўйилган, лекин уларни агротехник тадбирларни ўтказиш вақтида олиш муаммолари мавжуд. Шунинг учун моддий ресурсларни асосини ташкил этувчи, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида муҳим аҳамиятга эга бўлган минерал ўғит ва ёқилғи таъминотини янада яхшилаш, улардан самарали фойдаланишга олиб келиб, умуман фермер хўжалигида ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга олиб келади. Шу нуқтаи назардан қараганда, фермер хўжалигида мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш, олинадиган фойдани янада кўпайтириш имкониятларини топиш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Ургут тумани фермер хўжаликларида кейинги уч йиллик ғаллачилик тармоғи асосий иқтисодий кўрсаткичларини ўрганиб, таҳлил қилдик ва қуйидаги маълумотларга эга бўлдик (8-жадвал).

8-жадвал

Ургут тумани фермер хўжаликларида ғаллачилик тармоғи асосий иқтисодий кўрсаткичларининг ўзгариши*

№	Кўрсаткичлар	2009 йил	2010 йил	2011 йил	2011 йилда 2009 йилга нисбатан ўзгариши	
					Мутлоқ, +/-	Нисбий, %
1.	Экин майдони, га	8100	8100	6700	-1400	82,7
2.	Ҳосилдорлик, ц/га	40,3	41,0	47,4	7,1	117,6
3.	Ялпи ҳосил, тонна	32620	33200	31758	-862	97,4
4.	Жами харажат, млн. сўм	6135	6643	8806	2671	143,5
5.	Жами даромад, млн. сўм	7111	8326	11433	4322	160,8
6.	Ялпи фойда, млн. сўм	976	1683	2627	1651	269,2
7.	1 гектар ҳисобига қилинган харажат, минг сўм	757	820	1314	557	173,6
8.	1 гектардан олинган даромад, минг сўм	878	1028	1706	828	194,3
9.	1 гектардан олинган фойда, минг сўм	121	208	392	271	324,0
10.	Бир тонна ғалла таннархи, минг сўм	188	200	277	89	147,3
11.	Бир тонна ғаллани сотиш баҳоси, минг сўм	218	251	360	142	165,1
12.	Рентабеллик даражаси, %	15,9	25,3	29,8	13,9 пунктга ошган	

*Манба: Самарқанд вилоят қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаси ва Статистика бошқармаси тегишли йиллар статистик ҳисобот маълумотлари

8-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, туман фермер хўжаликларида 2011 йилда 2009 йилга нисбатан экин майдонининг 1400 гектарга қисқариши ҳисобига 862 тонна кам ҳосил олинган, лекин бир тонна ғаллани сотиш баҳосининг 142 минг сўм ёки 65,1 фоизга қимматлашиши ҳисобига ғаллачиликдан 1651 млн. сўм ялпи фойда олишга эришилган. 2011 йилда ғаллачиликда рентабеллик кўрсаткичи 29,8 фоизни ташкил этиб, бу 2009 йилга нисбатан 13,9 пунктга ошганлигини кўрсатмоқда.

3-боб. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида асосий воситалар ҳисоби

3.1. Асосий воситаларнинг иқтисодий моҳияти, туркумланиши, баҳолаш ва ҳисобнинг вазифалари

Фермер хўжаликлари ишлаб чиқариш - хўжалик фаолиятида меҳнат, материал ва молия ресурслари билан бирга асосий воситалардан ҳам фойдаланадилар. Асосий воситалар – узоқ давом этадиган вақт мобайнида (бир йилдан кўпроқ вақт давомида) моддий ишлаб чиқариш соҳасида ҳам, ноишлаб чиқариш соҳасида ҳам амал қилинадиган, шунингдек ижарага бериш учун фойдаланадиган моддий активлардир (БХМА №5 нинг 7-банди). Асосий воситаларга бинолар, иншоотлар, транспорт воситалари, узатувчи мосламалар, ишлаб чиқариш ва хўжалик инвентарлари ва ҳ.к. киради. Фермер хўжаликларида маҳсулдор ва ишчи ҳайвонлар, кўп йиллик дарахтлар ва ҳ.к. ҳам асосий воситалар таркибига киради. Асосий воситаларга ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилаш учун қилинган капитал сарфлар ҳам киради. Асосий воситалар айланма маблағлардан қуйидаги белгилари билан фарқ қилади:

- 1) Ишлаб чиқариш жараёнида бир неча марта иштирок этиши.
- 2) Хизмат муддати давомида натура кўринишини сақлаб қолиши.
- 3) Ўз қийматини харажатга босқичма-босқич (амортизация шаклида) кўшиши.

Хизмат муддати бир йилдан кам бўлган активлар (меҳнат воситалари) тез эскирувчи буюмлар ҳисобланади.

Асосий воситалар молиявий ҳисоботнинг №3 шакли «Асосий воситалар ҳаракати тўғрисида ҳисобот»га асосан қуйидагича туркумланади:

1. Бино.
2. Иншоот.
3. Узатиш мосламалари.
4. Машина ва жиҳозлар

шу жумладан:

а) Куч машина ва жиҳозлари.
б) Ишчи машина ва жиҳозлар.
в) Ўлчов ва тартибга солувчи асбоблар, мосламалар ва лаборатория жиҳозлари.

г) Ҳисоблаш техникаси.

д) Бошқа воситалари.

5. Транспорт воситалари.

6. Асбоб-ускуналар.

7. Ишлаб чиқариш инвентари.

8. Хўжалик инвентари.

9. Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар.

10. Кўп йиллик дарахтлар.

11. Ер ҳолатини яхшилашдаги капитал харажатлар (иншоотсиз).

12. Бошқа асосий воситалар.

Асосий воситаларнинг таркиби ҳозирги вақтда амалдаги классификацияга мувофиқ хўжаликлардаги асосий ишлаб чиқариш фондлари ўзининг моддий ҳарактерига ва ишлаб чиқариш жараёнида бажарадиган хизматига қараб қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

1. Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган асосий ишлаб чиқариш фондлари (иморат, иншоотлар, узатувчи мосламалар, машина ва қуроллар, маҳсулдор ҳайвонлар, кўп йиллик дарахтлар ва бошқалар).

2. Қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ишлаб чиқариш фондлари (саноат ишлаб чиқариш воситалари, қурилиш воситалари, савдо ва умум овқатланиш воситалари ва бошқалар).

3. Ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган асосий фондлар (уй жойлар, клуб, болалар боғчаси, мактаблар ва уларнинг ускуна ва инвентарлари).

Асосий воситалар ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятида тайинланишига кўра туркумланади:

1. Ишлаб чиқариш асосий воситалари.

2. Заҳирадаги асосий воситалари.

3. Консервация қилинган асосий воситалар.

4. Ижарага олинган асосий воситалар.

Асосий воситалар кимга тегишли эканлигига кўра туркумланади:

1. Ўз асосий воситалари.

2. Ижарага олинган асосий воситалар.

Асосий воситалар ҳисобини тўғрилигининг шарти-уларни ягона принцип асосида баҳоланишидир. Асосий воситаларнинг 4 хил баҳоси мавжуд:

Асосий воситалар дастлабки қиймати – уларни барпо этиш (қуриш, ўстириш, етиштириш, ясаш) ёки сотиб олиш бўйича амалда қилинган харажатлар қийматидир.

Асосий воситалар дастлабки қиймати, уларни келиш манбаларига қараб қуйидагича бўлади:

а) Таъсисчилардан, уларнинг устав фондига улуши сифатида олинганда – томонларнинг келишувига кўра баҳоланади.

б) Фермер хўжаликларининг ўзида тайёрланган, бошқа фермер хўжаликларидан ёки шахсдан сотиб олинган асосий воситалар – ҳақиқий харажатлар миқдорида (олиб келиш, монтаж ва ўрнатиш харажатлари қўшилиб) баҳоланади.

в) Текинга олинган асосий воситалар экспертлар аниқлаган ёки қабул қилиш – топшириш ҳужжатларида кўрсатилган баҳода баҳоланади.

Асосий воситалар вақти-вақти билан Ўзбекистон Республикаси Макроиктисодиёт вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси томонидан 2002 йил 29 октябрда тасдиқланган ҳамда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 4 декабрда рўйхатдан ўтказилган «1 январ ҳолати бўйича асосий фондларни ҳар йили қайта баҳолашни ўтказиш тартиби тўғрисида низом»га кўра қайта баҳоланиб турилади. Бундай қайта баҳолаш ҳар йили бир марта 1 январ ҳолатига ўтказилди. Қайта баҳолаш натижасида аниқланган асосий воситалар қиймати – қайта тикланган қиймат дейилади.

1.Бошланғич қиймат- асосий воситани ишчи ҳолатга келтириш учун қилинган жами харажатлардир ёки уларни барпо этиш (қуриш, ўстириш, етиштириш, ясаш) ёки сотиб олиш бўйича амалда қилинган харажатлар қийматидир.

2.Жорий қиймат – асосий воситаларнинг муайян бир вақтда амалдаги бозор баҳолари бўйича қиймати ёки активларни хабардор манфаатдор томондан ўртасида алмаштирилиши мумкин бўлган суммасидир.

3.Қолдик қиймати – асосий воситаларнинг дастлабки (қайта тикланган) ёки жорий қийматидан тўпланган амортизация чиқариб танланган суммасидир.

4.Тугатиш қиймати–асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш вақтида кўзда тутилган қиймати, бундан асосий воситани тугатиш харажатлари айрилади.

5.Амортизацияланадиган қиймат- дастлабки қийматдан тугатиш қийматини чегирилганидир.

Асосий воситалар ишлаб чиқариш жараёнида эскириб боради, яъни дастлабки сифатини йўқотиб боради, маълум муддат ўтгандан кейин улар ишга яроқсиз бўлиб қолади ва уларни янгиси билан алмаштириш зарурияти туғилади.

Асосий воситалар жисмоний ва маънавий эскиради. Асосий воситаларнинг фойдаланиш жараёнида эскириши унинг жисмоний эскиришидир. Жисмоний эскириш 2 хил бўлади:

1.Асосий воситаларнинг ишлаб чиқариш жараёнида, фойдаланиш натижасида аста-секин ўз параметрини ўзгартириши.

2.Асосий воситаларнинг бекор туриши ва очиқ майдонларда қаровсиз қолдирилиши натижасида деталларининг ишдан чиқиши ва коррозияга учраши

Бу хилдаги эскиришлар уларнинг фойдаланиш даражасига боғлиқ.

Асосий воситаларнинг маънавий эскириши ҳам 2 хил бўлади:

1. Янги, анча унумли ва тежамли машиналар ихтиро этилиши ва уларнинг ишлаб чиқаришга жорий қилиниши натижасида эскирган машиналарнинг жисмоний ейилиши муддати тугамасданок, кадрсизланиб маънавий эскириб қолади.

2. Техника тараққиёти ва меҳнат унумдорлигининг ошиши ҳам ўз навбатида ишлаб турган машиналар қийматини камайишига олиб келади ва маънавий эскиради.

Асосий воситалар жисмоний эскирган қисмининг янгидан яратилган маҳсулот қийматига аста-секин ўтиши орқали қопланиши ва истеъмол қилинган меҳнат воситаларини такрор ишлаб чиқариш учун пул воситаларининг тўпланиши амортизация дейилади. Асосий воситалар тўлиқ эскирганда уларнинг қиймати тўлиғича тайёр маҳсулотга ўтган бўлади. Меҳнат воситаларининг ўтган қиймати маҳсулотни сотиш ва ундан ишлаб чиқаришда фойдаланиш орқали қопланади. Бу жараён тўхтовсиз давом этади.

Амортизация қуйидаги асосий функцияларни бажаради:

1. Асосий воситаларни режалаштириш учун зарур бўлган, асосий воситалар эскириш даражасининг умумлашган шаклини характерлайди.

2. Эскирган меҳнат воситаларини алмаштириш учун пул фондини шакллантиради.

3. Маҳсулот ишлаб чиқариш харажатларини аниқлашга имкон беради.

Ҳозирда амортизация ажратмалари янги қоида билан жорий қилинди. Бу қоидага мувофиқ асосий воситалардан қай даражада фойдаланилганлигидан қатъий назар амортизация ажратмалари ажратила бошланади. Натижада хўжаликлар асосий воситалардан йил мобайнида янада тўла ва унумли фойдаланиш заруриятини келтириб чиқаради. Асосий воситаларнинг ҳар хил турлари учун белгиланган бу меъёрлар уларнинг реал хизмат қилиш муддатларига ва фойдаланиш шароитига қараб табақалаштирилди.

Асосий воситалар ҳисобининг вазифалари:

- Асосий воситаларни сақланиши ва мақсадга мувофиқ фойдаланишини назорат қилиш;

- Асосий воситалар келиши, ҳаракати ва чиқишини ҳужжатларда ва ҳисоб регистрлари тўғри ва ўз вақтида акс эттириш;

- Асосий воситаларни таъмирлаш, кенгайтириш харажатларини мақсадга мувофиқлигини таъминлаш;

- Асосий воситалар амортизацияси (эскириши)ни тўғри ҳисоблашни ва харажатга қўшишни таъминлаш;

- Асосий воситалар ўз вақтида ва мақсадга мувофиқ таъмирланишини назорат қилиш;

- Асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш ва тугатиш натижаларини аниқ ҳисоблашни таъминлаш.

Асосий воситалардан самарали фойдаланиш ва уларни ҳисобга олишни тўғри йўлга қўйиш учун уларга инвентар номерлар берилади.

Фермер хўжаликлари барча турдаги яроқли ва сифатли асосий воситалар билан етарли даражада таъминланса ва улардан самарали фойдаланса, албатта маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнига ижобий таъсир қилади, натижада моддий неъматлар етиштириш кўпаяди, сифати яхшиланади, соф фойдаси кўпайиб, иқтисоди мустаҳкамланади, оқибатда миллий иқтисодиётнинг ривожланишига, ҳамда халқнинг турмуш даражасининг ўсишига сабабчи бўлади.

Шу нуқтаи назардан хўжаликнинг асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлигини узлуксиз равишда таҳлил қилиб туриш ва улар асосида мавжуд имкониятларни аниқлаш ҳамда уларни жалб қилиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш катта аҳамиятга эгадир.

3.2. Асосий воситалар келишининг ҳисоби.

Фермер хўжаликларига тегишли (мулки) бўлган асосий воситалар ҳолати ва ҳаракати тўғрисидаги ахборотлар, актив счёти бўлган 0100-«Асосий воситалар ҳисоби счётлари» таркибидаги қуйидаги счётларда олиб борилади:

0110 Ер

0111 Ерни ободонлаштириш

0112 Молияланадиган узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш

0120 Бинолар, иншоотлар ва узатувчи мосламалар

0130 Машина ва асбоб-ускуналар

0140 Мебель ва офис

0150 Компьютер жиҳозлари ва ҳисоблаш техникаси

0160 Транспорт воситалари

0170 Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар

0180 Кўп йиллик ўсимликлар

0190 Бошқа асосий воситалар

0199 Консервация қилинган асосий воситалар

Ушбу счётлар бўйича асосий воситаларнинг ҳар бир гуруҳи ёки тури бўйича аналитик счётлар ташкил этилади. Асосий воситалар юқоридаги счётларда дастлабки қийматда ёки қайта тикланган қийматда ҳисобга олиб борилади.

Асосий воситаларни келиши, «Асосий воситаларни қабул қилиш-топшириш далолатномаси» (№1–ОС шакл) билан расмийлаштирилади. Ушбу далолатнома ҳар бир объектга тузилиб, техник ҳужжатлар илова қилинади ва асосий воситани баҳоси, эскириш суммаси, тайёрланган вақти, фойдаланишга бериш вақти кўрсатилади. Асосий воситалар ҳаракати ва ҳолати «Инвентар карточка» (№6-ОС шакл)да ҳисобга олиб борилади.

Асосий воситалар келиши бўйича қуйидагича бухгалтерия проводкалари тузилади:

1) Дебет 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар»

Кредит 0810-«Тугалланмаган қурилиш» счёти - Қурилган объектлар асосий воситалар таркибига қабул қилинганда.

2) Дебет 0820-«Асосий воситаларни сотиб олиш» счёти.

Кредит 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти.

-Асосий воситалар сотиб олинганда. Бир вақтнинг ўзида шу асосий воситалар хўжаликда асосий воситалар таркибига қабул қилинганда.

Дебет 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар»

Кредит 0820-«Асосий воситаларни сотиб олиш» счёти.

3) Дебет 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар».

Кредит 0310-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» счёти - Молиявий лизингга олинган асосий воситаларнинг молиявий лизинг муддати тугагандан сўнг ўз асосий воситалар таркибига қабул қилинганда.

4) Дебет 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар»

Кредит 4610-«Устав капитали (фонди)га бадаллар бўйича таъсисчиларнинг қарзи» счёти - Таъсис этувчилардан устав капиталига кўшилган асосий воситалар қабул қилинганда.

5) Дебет 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар»

Кредит 8530-«Бепул олинган мулк» счёти - Асосий воситалар текинга олинганда.

6) Дебет 0170-«Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар» счёти.

Кредит 0840-«Асосий подани шакллантириш» счёти - Ишчи ёки маҳсулдор ҳайвон асосий восита таркибига қабул қилинганда.

7) Дебет 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар».

Кредит 0890-«Бошқа капитал қўйилмалар» счёти - Асосий воситани кенгайтириш ва реконструкция қилишда қиймати ошганда.

8) Дебет 0111-«Ерни ободонлаштириш» счёти.

Кредит 0850-«Ерни ободонлаштиришга қилинган капитал қўйилмалар» счёти - Ерни ҳолатини яхшилаш учун қилинган сарфлар асосий восита таркибига қабул қилинганда.

9) Дебет 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар»

Кредит 8510-«Активларни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счёти-Асосий воситалар қайта баҳолашда ошган суммасига.

10) Дебет 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар»

Кредит 9390-«Бошқа операцион даромадлар» счёти-Асосий воситалар инвентаризация натижасида ортиқча чиқса, ошган суммасига.

Асосий воситаларни ҳисобга олиб боришда уларни карточкаларда ҳисобга олиб бориш қулай бўлиб, бунда ҳар бир асосий воситага ёки гуруҳига алоҳида карточка очилиб, унда тегишли маълумотлар (номи, инвентар рақами, дастлабки қиймати, амортизация суммаси ва ҳ.к.) акс эттирилиб борилади. Карточкалар картотекада сақланади.

3.3. Асосий воситалар эскириши ҳисоби.

Асосий воситалар қийматини харажатга босқичма-босқич, яъни қисман қўшиб боради. Ана шу асосий воситанинг харажатга, яъни маҳсулот (иш, хизмат) таннарига қўшиладиган қисми амортизация ажратмалари дейилади. Амортизация ажратмалари йиғиндиси – эскириш суммасини ташкил этади. Асосий воситаларга амортизация ажратмалари меъёри Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексида белгилаб берилган. Ушбу меъёрлар асосий воситанинг дастлабки ёки қайта тикланган қийматига фоизларда белгиланган бўлиб, улар қуйидагича:

Гуруҳлар тартиб рақами	Кичик гуруҳлар тартиб рақами	Асосий воситаларнинг номи	Амортизациянинг йиллик нормаси, % да
I		Бинолар, иморатлар ва иншоотлар	
	1	Бинолар, иморатлар	5
	2	Сув каналлари	
	3	Кўприклар	
	4	Дамбалар, тўғонлар	
	5	Қирғоқни мустаҳкамловчи, қирғоқни химояловчи иншоотлар	
	6	Резервуарлар, цистерналар, баклар ва бошқа сиғимлар	
	7	Ички хўжалик ва хўжаликлараро суғориш тармоғи	
	8	Ёпиқ коллектор-дренаж тармоғи	
	9	Спорт-соғломлаштириш иншоотлари	
	10	Иссиқхоналар ва парниклар	
	11	Бошқа иншоотлар	
II		Узатиш қурилмалари	
	1	Электр узатиш ҳамда алоқа қурилмалари ва линиялари	8
	2	Ички газ қувурлари ва қувурлар	
	3	Водопровод, канализация ва иссиқлик тармоқлари	
	4	Магистрал қувурлар	
	5	Бошқалар	
III		Куч-қувват берадиган машиналар ва ускуналар	
	1	Иссиқлик техника ускуналари	8
	2	Электр двигателлари ва дизель-генераторлар	
	3	Комплекс қурилмалар	
	4	Бошқа куч-қувват берадиган машиналар ва ускуналар (ҳаракатланувчи транспортдан ташқари)	
IV		Фаолият турлари бўйича иш машиналари ва ускуналар (ҳаракатланувчи транспортдан ташқари)	
	1	Қишлоқ хўжалиги тракторлари, машиналари ва ускуналари	15
	2	Коммутациялар ва маълумотларни узатиш рақамли элек-	

		трон ускуналари, рақамли тизимлар узатиш ускуналари, рақамли алоқа ўлчов техникаси	
	3	Йўлдош, уяли алоқа, радиотелефон, пейзаж ва транкинг алоқа ускуналари	
	4	Узатишлар тизимлари коммутацияларининг ўхшаш ускуналари	
	5	Насослар	
	6	Юк кўтариш-транспорт, юк ортиш-тушириш машиналари ва ускуналари, тупрок, карьер ҳамда йўл-қурилиш ишлари учун машиналар ва ускуналар	
	7	Устун-қозиқ қоқиш машиналари ва ускуналари, майдалаш-янчиш, саралаш, бойитиш ускуналари	
	8	Технологик жараёнлар учун барча турдаги сиғимлар	
	9	Бошқа машиналар ва ускуналар	
V		Ҳаракатланувчан транспорт	
	4	Автомобиль транспортининг ҳаракатдаги таркиби, ишлаб чиқариш транспорти	20
	5	Енгил автомобиллар	
	6	Саноат тракторлари	
	7	Коммунал транспорт	10
	9	Бошқа транспорт воситалари	20
VI		Компьютер, периферия қурилмалари, маълумотларни қайта ишлаш ускуналари	
	1	Компьютерлар	
	2	Периферия қурилмалари ва маълумотларни қайта ишлаш ускуналари	20
	3	Нусха кўчириш-кўпайтириш техникаси	
	4	Бошқалар	
VII		Бошқа гуруҳларга киритилмаган қатъий белгиланган активлар	
	1	Кўп йиллик дов-дарахтлар	10
	2	Идора мебелли ва ускуналари (шу жумладан телефон аппаратлари, ҳисоблаш қурилмалари ва бошқалар)	15
	3	Бошқалар	10

Қуйидаги асосий воситаларга амортизация ҳисобланмайди:

- 1) ер участкалари ва табиатдан фойдаланишга доир бошқа объектлар (сув, ер ости бойликлари ва бошқа табиий ресурслар);
- 2) маҳсулдор чорва моллари;
- 3) кутубхона фонди;
- 4) музей қимматликлари;
- 5) қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда консервациялашга ўтказилган асосий воситалар;
- 6) архитеккредитура ёдгорликлари;

7) умумий фойдаланишдаги автомобиль йўллари, йўлаклар, сайилгоҳлар, хиёбонлар, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тасарруфидаги бўлган ободонлаштириш иншоотлари;

8) амортизация тўлиқ ҳисобланган мол-мулк;

9) асосий воситалар таркибига ўтказилмаган капитал қўйилмалар.

Асосий воситалар учун амортизацияни юқорида кўриб ўтилган нормаларда белгиланганидан пастроқ ва фермер хўжаликларининг ҳисоб сиёсатида мустаҳкамлаб қўйилган нормалар бўйича ҳисоблашга йўл қўйилади.

Фойдаланишда бўлган асосий воситаларни сотиб оладиган фермер хўжаликлари ушбу асосий воситалар бўйича амортизация нормасини мазкур асосий воситалардан аввалги мулкдорлар томонидан фойдаланилган йиллар (ойлар) сонига камайтирилган фойдаланиш муддатини ҳисобга олган ҳолда белгилашга ҳақлидир. Агар мазкур асосий воситадан аввалги мулкдорларда амалда фойдаланиш муддати ушбу асосий воситаларнинг ушбу моддада таснифланиши билан белгиланадиган фойдаланиш муддатига тенг ёки ундан ортиқ бўлса, фермер хўжаликлари техника хавфсизлиги талабларини ва бошқа омилларни ҳисобга олган ҳолда бу асосий воситадан унумли фойдаланиш муддатини мустақил равишда, лекин уч йилдан кам бўлмаган муддатга белгилашга ҳақлидир. Фойдаланишда бўлган асосий воситалардан фойдаланиш муддатини аниқлаш имконияти бўлмаган тақдирда, амортизацияни ҳисоблаш янги асосий воситаларга бўлгани сингари амалга оширилади.

Қабул қилинган асосий воситалар, қабул қилинган ойдан кейинги ойнинг 1-кунидан амортизация ҳисобланади. Ҳисобдан чиққанларига, ҳисобдан чиққан ойдан кейинги ойнинг 1-кунидан амортизация ҳисоблаш тўхтатилади.

Асосий воситаларга амортизация 5-сон БҲМА «Асосий воситалар»нинг 24 ва 25 пунктларига асосан, қуйидаги усулларнинг бири асосида ҳисобланади:

- 1) Амортизацияни барабар (тўғридан-тўғри) ҳисоблаш усули.
- 2) Амортизацияни бажарилган иш ҳажмига мутаносиб тарзда ҳисоблаш (ишлаб чиқариш) усули.
- 3) Амортизацияни икки барабор кўпайтирилган меъёри билан камайдиган қолдиқ усули (қолдиқни камайиш усули)
- 4) Йиллар йиғиндиси усули (кумулятив усули).

Асосий воситаларга ҳисобланган амортизация суммалари «Амортизация ҳисоблаш ведомости»да ҳар ойда акс эттирилиб борилади.

Асосий воситаларга ҳисобланган амортизация суммалари сётлар режасидаги контр-актив сёт бўлган. 0200-«Асосий воситаларнинг эскиришини ҳисобга олувчи сётлар» таркибидаги қуйидаги сётларда ҳисобга олиб борилади:

- 0211 Ер ободонлаштиришнинг эскириши
- 0212 Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришнинг эскириши
- 0220 Бино, иншоот ва узатувчи мосламаларнинг эскириши
- 0230 Машина ва асбоб-ускуналарнинг эскириши
- 0240 Мебел ва офис жиҳозларининг эскириши
- 0250 Компьютер жиҳозлари ва ҳисоблаш техникасининг эскириши
- 0260 Транспорт воситаларининг эскириши
- 0270 Ишчи ҳайвонларнинг эскириши
- 0280 Кўп йиллик ўсимликлар эскириши
- 0290 Бошқа асосий воситаларнинг эскириши
- 0299 Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг эскириши

Асосий воситаларга амортизация ҳисобланганда, асосий воситалар хизмат қиладиган тармоқ харажатини ҳисобга олувчи сётлар (0810, 2010, 2310, 2510, 2710, 2720, 9423) дебетланиб, 0211-0299 сётлар кредитланади.

0200-«Асосий воситалар эскиришини ҳисобга олувчи сётлар»нинг корреспонденцияси.

Т/р	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Сётларнинг боғланиши	
		Дебет	Кредит
1	Фермер хўжаликларининг асосий, ёрдамчи ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатувчи хўжаликларида фойдаланилаётган асосий воситаларга эскириш	2010, 2310, 2710	0211- 0299

	ҳисобланганда		
2	Умумишлабчиқариш мақсадида фойдаланилаётган асосий воситаларга эскириш ҳисобланганда	2510	0211-0299
3	Маъмурий мақсадлар учун фойдаланилаётган асосий воситаларга эскириш ҳисобланганда	9420	0211-0299
4	Қуйидаги мақсадларда фойдаланилаётган асосий воситаларга эскириш ҳисоблаш: а) янги турдаги маҳсулотни ишлаб чиқариш учун мўлжалланган ишга тушириш ишларида; б) умумий ёки яқка тартибда ишлаб чиқаришга мўлжалланмаган янги технологик жараёнларни ўзлаштиришда;	9440	0211-0299
5	Ишчи хайвонларга эскириш ҳисобланганда	2010, 2310	0270
6	Кўп йиллик ўсимликларга эскириш ҳисобланганда	2010	0280
7	Жорий (қисқа муддатли) ижарага берилган асосий воситаларга эскириш ҳисобланганда	9430	0220-0299
8	Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни хусусий асосий воситалар таркибига ўтиши натижасида уларга ҳисобланган эскириш суммасини ўтказиш	0299	0211-0290
9	Узоқ муддатли ижара шартномасининг муддати тугагандан кейин ижарага берувчига қайтариладиган асосий воситаларнинг эскиришни ҳисобдан чиқариш	0299	0310
10	Асосий воситаларнинг эскиришини қайта баҳолаш: а) қиймати оширилганда б) қиймати камайтирилганда	8510 0211-0299 0299	0211-0299 8510
11	Асосий воситаларни тугатиш, сотиш, текинга бериш, устав капиталига улуш сифатида бериш, узоқ муддатли ижарага бериш, камомад ёки бузилиш натижасида уларга ҳақиқатда ҳисобланган эскиришни ҳисобдан чиқариш	0211-0290	9210

3.4. Асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш ва тугатишнинг ҳисоби.

Асосий воситалар тўлиқ эскирганда, сотилганда, табиий офат натижасида нобуд бўлганда ва бошқа ҳолларда ҳисобдан чиқарилади. Асосий воситаларни ҳисобда чиқарилишида махсус тузилган хайъат томонидан «Асосий воситаларни тугатиш далолатномаси» (№4-ОС-шакл) расмийлаштирилади. Далолатномани фермер хўжалиги раҳбари тасдиқлангандан сўнг, бухгалтерияга топширилади ва асосий воситалар ҳисоби карточкасига тегишли ёзувлар ёзилади. Асосий воситани тугатишдан

олинган материаллар «Далолатнома» асосида омборга қабул қилинади. Асосий воситаларни тугатилиши ва бошқа ҳисобдан чиқиши транзит счёти бўлган 9210-» Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими « счётида ҳисобга олиб борилади. Ушбу счёти бўйича қуйидагича бухгалтерия проводкалари тузилади.

1. Дебет 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти.

Кредит 0110-0190 счётлари - Ҳисобдан чиқарилган (сотилган, текинга берилган, тугатилган) асосий воситалар дастлабки қийматига.

2. Дебет 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти.

Кредит 0110-0190 счётлари - Лизингга берилган ёки бошқа фермер хўжаликларига ҳисса бадали сифатида берилган асосий воситанинг дастлабки қийматига.

3. Дебет 0210-0299 счётлари.

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти -Ҳисобдан чиқарилган асосий воситанинг эскириш суммасига.

4. Дебет 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти.

Кредит 2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счёти-Асосий воситани тугатишда ёрдамчи ишлаб чиқаришлар хизмати суммасига.

5. Дебет 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти.

Кредит 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб китоблар» счёти- Асосий воситани тугатишда қатнашганларга меҳнат ҳақи ҳисобланса.

6. Дебет 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти.

Кредит 6520-«Давлат мақсадли фондларига тўловлар» счёти - Ижтимоий суғуртага ажратмалар ҳисобланса

7. Дебет 1050, 1090 счётлари.

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти-Асосий воситани тугатишдан олинган турли хил материаллар суммасига.

8. Дебет 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар» счёти.

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти - Харидорларга сотилган асосий воситалар суммасига (пули тўланмаган).

9. Дебет 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти.

Кредит 9310-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқимидан олинган фойда» счёти - Асосий воситани тугатишдан молиявий натижа (фойда) аниқланса.

10. Дебет 9430-«Бошқа операцион харажатлар» счёти.

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти - Асосий воситани тугатишдан молиявий натижа (зарар) аниқланса.

Асосий воситалар фойдаланишга яроқсиз бўлганда ёки тўлиқ эскирган «Асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш далолатномаси» расмийлаштирилиб, ҳисобдан чиқарилади. Ушбу хўжалик операциялари бухгалтерия сётларида қуйидагича акс эттирилади:

1. Дебет 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти.

Кредит 0110-0190 сётлари – Асосий воситанинг дастлабки қийматига.

2. Дебет 0210-0290 сётлари.

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти - Асосий воситани эскириш суммасига.

3. Дебет 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти.

Кредит 2310, 6710, 6520 сётлари - Асосий воситани тугатиш билан боғлиқ харажатларга.

4. Дебет 1040, 1050, 1090 сётлари.

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти - Асосий воситани тугатишдан олинган турли материаллар суммасига.

Асосий воситаларни бошқа ҳисобдан чиқаришлари бўйича молиявий натижа, худди асосий воситаларни сотишдагидек аниқланади.

Асосий воситалар инвентаризация натижасида кам чиққанда ёки табиий офат натижасида ёки бошқа сабаблар билан ҳам ҳисобдан (балансдан) чиқарилади. Ушбу операциялар бухгалтерия счётларида қуйидагича акс эттирилади:

1.Дебет 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти.

Кредит 0110-0190 счётлари - Асосий воситанинг дастлабки қиймати.

2.Дебет 0210-0290 счётлари.

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти-Асосий воситанинг эскириш суммасига.

3.Дебет 5910-«Камомадлар ва моддий бойликларни бузилишидан келадиган нобудгарчиликлар».

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими»-счёти -Кам чиққан асосий воситанинг қолдиқ қиймати суммасига.

4.Дебет 4730-«Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимнинг қарзи» счёти.

Кредит 5910-«Камомадлар ва моддий бойликларни бузилишидан келадиган нобудгарчиликлар» счёти -Камомад суммаси айбдорга олиб борилса.

Асосий воситалар камомади ёки бошқа ҳисобдан чиқишига айбдор шахс аниқланмаса,сумма 5910-«Камомадлар ва моддий бойликларни бузилишидан келадиган нобудгарчиликлар» счётда қолади ва йил охирида 9910-«Яқуний молиявий натижа» счётига ўтказилади.

Асосий воситаларнинг сотилиши ва бошқа ҳисобдан чиқишида инвентар объектларни ҳар бир тури бўйича алоҳида аналитик счётлар очилиб, аналитик ҳисоби юритилади.

Асосий воситалар лизинг бўйича берилганда, лизинг бўйича олиниши лозим бўлган суммалар, даромад ҳисобланиб қуйидагича проводка берилади:

1.Дебет 6290-«Муддати узайтирилган даромад» счёти.

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти-Жорий йилда (ҳисобот даврида) олинадиган лизинг суммаси.

2.Дебет 7290-«Бошқа муддати узайтирилган узоқ муддатли мажбуриятлар» счёти.

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти-Кейинги даврларда олинадиган лизинг суммаси.

Агар асосий восталар узоқ муддатли ижарага берилса:

Дебет 0920-«Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар» счёти

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими» счёти бухгалтерия проводкаси берилади.

4-боб. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида асосий воситалар ҳисобини такомиллаштириш.

Асосий воситалардан фойдаланиш даражаси ошган сайин ишлаб чиқариш ривожланиб, унинг ҳажми ошиб боради. Шунинг учун асосий ишлаб чиқариш воситаларидан фойдаланиш самарадорлиги даражасини ўрганиш асосида мавжуд имкониятларни аниқлаш катта аҳамиятга эгадир.

Қишлоқ хўжалигини интенсив ривожлантириш ҳозирги босқичида мавжуд ишлаб чиқариш потенциалининг самарадорлигини оширишда моддий-техника базасини кенгайтириш қайта ташкил қилиш ва реконструкция қилиш бирламчи аҳамиятга эгадир.

Қишлоқ хўжалигини моддий-техника базаси деганда, қишлоқ хўжалигида мавжуд бўлган барча меҳнат воситалари ва меҳнат буюмлари йиғиндисига тушунилади. Унинг таркибига ер ресурслари, ишлаб чиқариш иморатлари, иншоатлари, қишлоқ хўжалиги машиналари ва жиҳозлари, транспорт воситалари, маҳсулдор ва иш ҳайвонлари, кўп йиллик дарахтлар, сув ресурслари, уруғлик, чорва озуқалари, нефть маҳсулотлари, ўғит, кимё воситалари ва бошқалар киради.

Қишлоқ хўжалиги моддий-техника базаси халқ хўжалигининг бошқа тармоқларидан бир қатор хусусиятлари билан фарқ қилади:

Биринчидан, қишлоқ хўжалиги моддий-техника базасида ер асосий роль ўйнайди. Қишлоқ хўжалиги асосий ишлаб чиқариш воситаларининг ривожланиши бевосита ердан қай даражада фойдаланишга боғлиқ. Ернинг унумдорлиги ҳар хил бўлиб, маҳсулот бирлиги учун ҳар хил миқдорда харажат сарфланади. Бу эса ҳар хил унумдорликка эга бўлган ерларда бир хил миқдорда асосий ва айланма воситаларга эга бўлиш заруриятини келтириб чиқаради.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалиги моддий-техника базаси ҳар доим табиий шароитлар таъсирида бўлади. Қишлоқ хўжалиги ҳудудий характерга эга бўлиб, ҳар бир ҳудудда тупроқ - иқлим шароитлари ҳар хил бўлиши

туфайли ҳар хил системадаги машиналардан фойдаланишга тўғри келади. Шунинг учун ҳудудларда ва ҳудудлар ичидаги хўжаликларда моддий-техника базасининг таркиби ҳам ҳар хил бўлади.

Учинчидан, қишлоқ хўжалигида иш даври билан ишлаб чиқариш вақти бир бирига мос келмаслиги туфайли, ишлаб чиқариш мавсумий хусусиятга эга бўлиб, бу моддий-техника воситаларидан унумли фойдаланишга салбий таъсир этади. Ишлаб чиқариш мавсумий бўлиши захира уруғлик, озуқа, ёқилғи мойлаш материаллари ва бошқаларга эга бўлиш заруриятини келтириб чиқаради.

Тўртинчидан, қишлоқ хўжалиги моддий-техника базасининг бир қисми жонли организм (иш ҳайвонлари, маҳсулдор моллар, паррандалар, кўп йиллик дарахтлар ва ҳоказо)лардан иборат бўлиб, улардан самарали фойдаланиш учун маълум ишлаб чиқариш воситаларига эга бўлмоқлик керак.

Бешинчидан, қишлоқ хўжалиги тараққий этган транспорт хизмати, сифатли йўл қурилишини амалга ошириш, қишлоқ хўжалиги техникаларини таъмирлаш ва сақлаш кўп миқдорда сарфлар қилишни тақозо этади,

Қишлоқ хўжалигининг асосий ривожланиш қонуниятлари — бу ишлаб чиқариш воситаларининг доимо ўсиб боришини, унинг структурасини яхшиланишини ва самарадорлигини ошишини тақозо этади.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлиги кўп жиҳатдан уларнинг асосий ишлаб чиқариш воситалари билан таъминланганлигига боғлиқ. Асосий воситалар билан етарли даражада таъминланмаслик маҳсулот миқдори ва меҳнат унумдорлигининг секин ўсишига ҳамда маҳсулот таннархининг ошишига, такрор ишлаб чиқариш манбаларининг камайишига олиб келади. Шу билан бир қаторда асосий воситаларнинг «ортиқчалиги» ва тўғри фойдаланмаслик уларнинг ўлик ҳолатда туришига, пировард натижада ишлаб чиқариш иқтисодий самарадорлигининг пасайишига олиб келади.

Асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўллари қуйидагилардан иборат:

1). Қишлоқ хўжалиги экин турларининг ҳосилдорлигини, чорва молларининг маҳсулдорлигини ошириш. Нимаики ҳосилдорликни, чорва молларининг маҳсулдорлигини оширишга таъсир кўрсатса, ўша нарса воситалардан фойдаланишнинг самарадорлиги ошишига ижобий таъсир қилади. Демак, фан-техника тараққиёти натижасида янги, серҳосил экин турларини ва маҳсулдор чорва молларини ишлаб чиқаришга жорий этиш асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўлларида биридир.

2). Асосий воситаларнинг фаол қисми бўлган транспорт воситалари, техника, асбоб-ускуналардан фойдаланишнинг сменалик коэффициентларини кўтариш улардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўлларида бири ҳисобланади.

3). Асосий воситалар таркибини такомиллаштириш улардан фойдаланишни иқтисодий самарадорлигини оширишнинг жуда муҳим йўлларида биридир. Бугунги кунда ишлаб чиқаришда мавжуд куч берувчи техникалар (трактор ва ҳ.к.) билан ишчи машиналар ўртасидаги мўътадил (оптимал) нисбатни таъминламаслик асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлигини пасайтиради. Бугунги кунда ишлаб чиқаришда фойдаланилаётган куч берувчи техникалар (трактор ва ҳ.к.) катта қувватга ега. Масалан, битта “Магнум” русмли трактордан йил давомида тўлиқроқ фойдаланиш учун 35 ва ундан кўпроқ ишчи машиналар керак экан. Бирорта ишчи машинанинг бўлмаслиги ушбу куч берувчи машинадан фойдаланиш имкониятлари камайишига олиб келади.

4). Асосий ва айланма воситалар мутаносиблигини таъминлаш ҳам улардан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Ишлаб чиқаришда қатнашаётган асосий воситалар етарли миқдорда айланма фондлар билан таъминланиши керак. Масалан, чигит экиш даврида трактор ва чигит экиш агрегатидан фақат етарли миқдорда чигит бўлгандагина самарали

фойдаланиш мумкин. Экиш учун зарур чигит бўлгандагина трактор ва экиш агрегатларидан самарали фойдаланиш мумкин. Экиш учун зарур чигитнинг етишмаслиги техникаларнинг бекор туриб қолишига олиб келади ва ҳ.к.

5). Асосий воситалардан фойдаланишда фермер хўжалиги аъзоларининг моддий манфаатдорлигини таъминлаш, улардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўлларида бири ҳисобланади. Агарда мавжуд қонун – қоидалар, асосий воситалардан фойдаланувчиларни асосий воситалардан яхши фойдаланганлиги учун моддий манфаатдор қилса, яхши натижаларга эришиш мумкин ёки аксинча.

6). Асосий воситалардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиллардан бири унга хизмат кўрсатиш тизимининг ривожланганлик даражаси ҳисобланади. Асосий воситаларни вақтида техник қаровлардан ўтказиш, жорий ва капитал таъмир қилиш ишларни талаб даражасида ташкил этиш лозим.

7). Асосий воситалардан фойдаланиш даражасига кадрларнинг билим ва малакасининг таъсири катта. Механизатор, ишженер техник ходимларнинг ўз ишини яхши билиши асосий воситалардан фойдаланишнинг самарадорлигини оширади ва аксинча.

Шунинг учун, мавжуд реал имкониятлардан оқилона фойдаланишни тезлаштириш мақсадида фермер хўжалигини модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта қуроллантириш тадбирларини кенг миқёсда амалга ошириш муҳимдар.

Демак, иқтисодиётни эркинлаштириш ва модернизация қилиш шароитида асосий воситалар иқтисодий самарадорлигини ошириш имкониятларини тармоқ хусусиятларидан келиб чиқиб ўрганиш, бунда иқтисодий самарадорлик даражаси ва кўрсаткичларини халқ хўжалиги ва тармоқ даражасида ўрганиш билан биргаликда корхона миқёсида ва алоҳида тадбирлар бўйича амалга ошириш имкониятларини очиб беради. Бу эса асосий воситалардан фойдаланишда юқори самарадорликка эришишга замин яратади.

5-боб. Қишлоқ хўжалигида ҳаёт фаолияти хавфсизлигини таъминлаш.

Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги бўйича қўйилган асосий мақсад - бу инсоннинг жамият тараққиётидаги ролидир. Ҳаёт фаолият хавфсизлиги - бу ҳар қандай шароитдаги инсон фаолиятидир. Инсоннинг ҳамма фаол ҳаракати, яъни меҳнат жараёнида, дам олишда, уйда ҳамда спортдаги фаолиятини ташкил қилади. Қишлоқ хўжалигида ҳаёт фаолияти хавфсизлиги ўз таркибига инсон фаолиятининг атроф-муҳит билан алоқаси, меҳнат фаолиятидаги хавфсизлиги ва фавқулодда вазиятлардаги хавфсизлиги бўлимларини қамраб олади. Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги тамойил ва усуллар асосида: бахциз ҳодисалар, қурбонлар ва улар натижасида келиб чиқадиган зарарларни камайтириш масалаларини кенг миқёсда қўядиган ва ҳал қиладиган воситадир. Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги - бу ҳар қандай кўринишдаги фаолиятга қўлланиши мумкин бўлган хавфсизликнинг назарий асосидир.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирининг 2011 йил 8 февралдаги «Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва йиғиштириб олиш учун таълим муассасалари ўқувчилари ва талабаларидан фойдаланишда меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини тасдиқлаш ҳақида»ги буйруғига мувофиқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва йиғиштириб олиш учун таълим муассасалари ўқувчилари ва талабаларидан фойдаланишда меҳнатни муҳофаза қилиш тартибини белгилайди. Мазкур Қоидалар ўрта махсус, касб-ҳунар, олий таълим муассасалари ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи ташкилотларга тааллуқлидир.

Таълим муассасалари талабалари меҳнатидан фойдаланиш жараёнида меҳнатни муҳофаза қилишга доир қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларга риоя этилиши устидан назорат махсус ваколат берилган давлат органлари, меҳнат жамоалари ва касаба уюшмаси ташкилотлари томонидан сайланган меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича вакиллар томонидан амалга оширилади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва йиғиштириб олишда банд бўлган таълим муассасалари талабаларига иш турлари бўйича белгиланган тартибда меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича йўл-йўриқ берилиши керак. Бунда улар олдида қуйидаги талаблар қўйилади:

Таълим муассасалари талабалари меҳнатидан фойдаланиш тақиқланадиган ишлар:

– Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг меҳнати қўлланиши тақиқланадиган ноқулай меҳнат шароитлари ишлари рўйхатига мувофиқ ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар зарарли ва ноқулай меҳнат шароити мавжуд ишларга қабул қилинмаслиги лозим.

– Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар кўтаришлари ва ташишлари мумкин бўлган оғир юк нормаларининг чегарасини белгилаш тўғрисидаги низомга мувофиқ ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг белгилаб қўйилган нормадан ортиқ оғир юк кўтаришлари ва ташишларига йўл қўйилмайди.

– Аёллар меҳнатидан фойдаланиш тўлиқ ёки қисман тақиқланадиган меҳнат шароити ноқулай бўлган ишлар рўйхатига мувофиқ аёллар зарарли ва ноқулай меҳнат шароитига ега бўлган ишларга жалб қилинмайди.

– Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 77-бандига мувофиқ ишга қабул қилишга ўн олти ёшдан йўл қўйилади. Ёшларни меҳнатга тайёрлаш учун умумтаълим мактаблари, ўрта махсус, касб-ҳунар ўқув юртларининг ўқувчиларини уларнинг соғлиғига ҳамда маънавий ва ахлоқий камол топишига зиён етказмайдиган, таълим олиш жараёнини бузмайдиган енгил ишни ўқишдан бўш вақтида бажариши учун — улар ўн беш ёшга тўлганидан кейин ота-онасидан бирининг ёки ота-онасининг ўрнини босувчи шахслардан бирининг ёзма розилиги билан ишга қабул қилишга йўл қўйилади.

Меҳнат ва дам олишга қуйидаги талаблар қўйилган: Ташкилотларда ўқувчи ва талабаларнинг иш вақти, дам олиш вақти, шунингдек қисқартирилган иш вақти қонун ҳужжатлари талаблари асосида ташкилотларнинг ички меҳнат қоидалари асосида белгиланади. Иш

вақтининг муддати ўн олтидан ўн саккиз ёшгача бўлган ходимларга ҳафтасига ўттиз олти соатдан, ўн бешдан ўн олти ёшгача бўлган шахслар учун еса ҳафтасига йигирма тўрт соатдан ошмайдиган қилиб белгиланиши лозим. Талабаларни иш вақтидан ташқари ҳамда тунги ишларга жалб қилиш қатъиян тақиқланади.

Талабаларни дала ишларига олиб бориш ҳамда олиб келишда хавфсизлик талаблари: Ҳар бир транспорт воситасига жойлаштириладиган талабалар сони транспорт воситасининг техник ҳолатидан келиб чиққан ҳолда раҳбарият томонидан белгиланиши ҳамда ҳар бир транспорт воситасидаги талабалар рўйхатга олинishi лозим. Ҳар бир транспорт воситасидаги талабаларга алоҳида раҳбар тайинланади. Раҳбар уларни назорат қилиб бориши лозим. Бунда талабаларни ташиш учун мўлжалланган транспорт воситаларидан, уларнинг юкларини олиб боришда эса, юк ташишга мўлжалланган транспорт воситасидан фойдаланиш шарт. Транспорт воситасида талабаларнинг транспорт воситаси ойнаси ҳамда бошқа жойларидан қўл, бош ва бошқа аъзоларини чиқаришлари тақиқланади.

Талабаларни вақтинча яшаб туриш жойларидан далага олиб чиқиш ҳамда олиб келишга қўйиладиган хавфсизлик талаблари: Талабаларни далага олиб чиқиш ва олиб келишдан олдин раҳбар йўқлама қилиши ва уларга бажариладиган иш турлари бўйича тўлиқ тушунтириш, йўл-йўриқлар бериши лозим. Талабалар орасида касал ёки вақтинча иш қобилиятини йўқотганлар тиббиёт ходими назоратидан ўтади ва уларнинг соғликлари тўла тиклангунча дам олиш жойларида қолдирилади. Далага чиқадиган талабалар ишнинг турига ҳамда иқлим шароитига мос уст-бош кийган бўлиши лозим. Иш олиб бориладиган дала яшаш жойидан 3 км масофадан узоқда жойлашган бўлса, махсус транспорт воситаси ажратилиши керак. Иш жойларига олиб бориш ва қайтариб келиш фақат куннинг ёруғ пайтида амалга оширилиб, талабалар пиёда ҳаракатланганларида йўлдаги транспорт воситасининг қатновига ҳалақит бермаслик мақсадида саф бўлиб юришлари лозим. Саф бўлиб ҳаракатланишда ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш ва бошқариш мақсадида

сафнинг бошида ҳамда охирида қизил байроқчали бошқарувчилар қўйилиши лозим. Иш жойига етиб келгандан сўнг талабалар рўйхат бўйича иш жойларига тақсимланиши лозим.

Дала ишларини бажаришда хавфсизлик талаблари: Талабалар дала ишларини бажаришдан олдин белгилаган тартибда мавсумий кийим-бош, соз иш қуроллари билан таъминланишлари лозим. Дала ишларига жалб қилинган талабалар худуднинг раҳбари рухсати билан унинг кўрсатмасига асосан иш бошлашлари лозим. Талабалар дала ишларини бажараётган вақтида бир-бирларидан камида 2 м масофада жойлашишлари лозим. Талабалар куннинг ёруғ вақтида ишлашлари лозим.

Вўза қатор орасига ишлов беришда хавфсизлик талаблари: талабалар ишни бошлашдан олдин иш қуроли созлигини кўздан кечириши, текшириб кўриши, иш қуроли носозлиги аниқланган ҳолатда дарҳол раҳбарга хабар бериши ва уни алмаштириши лозим. Талабалар ишлаётган худудларда ҳаракатланаётган механизмлардан камида 10 м узоқликда ишлашлари лозим. Бунда механизм ҳаракатланаётган йўналишда талабаларнинг ишлашига ёки яқинига боришга умуман йўл қўйилмайди. Талабалар ишлаётган худудда зовур ва каналлар бўлса, уларнинг яқинига бориш тақиқланади. Талабаларнинг улар ишлаётган худудлардаги электр қурилмаларига яқинлашиши тақиқланади. Далада чанг, тўзон, қаттиқ шамол, ёғингарчилик рўй берганда ишни тўхтатиш ва пана жойга ўтиш лозим.

Вўза кўчатларини сийраклаштиришда (ягана) хавфсизлик талаблари: Вўза кўчатларини сийраклаштиришда (ягана) ишлатиладиган иш қуролининг созлигини текшириб кўриши ҳамда ушбу иш қуролидан тўғри фойдаланишни билиши лозим. Талабалар ўўза кўчатларини сийраклаштириш (ягана) ишларини қўл ёрдамида бажарганда махсус қўлқоплардан фойдаланишлари лозим. Талабалар махсус кийимсиз ўўза кўчатларини сийраклаштириш (ягана) ишларига рухсат қилинмайди.

Вўзани чилпиш (чеканка) қилишда хавфсизлик талаблари: талабалар чеканка қилиш ишларини бажараётганда ўўзанинг тегишли жойларини қўл

бармоқлари ёрдамида узишлари лозим, тирноқ билан бажаришга йўл қўйилмайди. Талабалар чеканка ишларини бажараётганда егат ичидаги чуқур, нотекис ва кесак йиғилиб қолган жойларга еътибор берган ҳолда еҳтиётлик билан ҳаракатланишлари лозим.

Тамаки теримида қўйиладиган хавфсизлик талаблари: Ғўза баргини тўкиши учун кимёвий ишлов берилган майдонга талабалар камида 10 кун муддат ўтгандан кейингина ишлашига рухсат етилиши лозим. Талабалар тамаки теримига жалб қилинишидан олдин махсус кийим-бошлар билан таъминланиши керак. Талабаларнинг ғўза ичида, тамаки ғарами устида ва даланинг бошқа мослаштирилмаган ҳудудларида дам олиш (ухлаш)ларига йўл қўйилмайди. Тамаки даласида очик оловдан фойдаланиш, сигарета чекиш ҳамда бошқа ёнғинга сабаб бўлувчи воситалардан фойдаланиши қатъиян тақиқланади. Талабаларнинг тамаки терилаётган майдонда ҳаракатланаётган механизмларнинг олдига яқинлашиши, унинг йўналишига чиқиши тақиқланади. Талабаларнинг тамаки ортилган тиркамаларга чиқиши ёки ҳаракатланаётган тиркамаларга осилишлари қатъиян ман қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 72-113 моддаларида меҳнат муносабатларини тартибга солиш учун меҳнат шартномалари тузиш ва қишлоқ хўжалик корхоналари олдида қуйидаги вазифаларни бажариш юклатилган: Хавфсиз ва соғлом иш шароитларини таъминлаш; Касб касалликларини огоҳлантирувчи замонавий хавфсизлик техника воситаларини татбиқ этиш; Ишчи ва хизматчиларни бепул ҳимоя воситалари билан таъминлаш; Тиббий кўрикларни ўз вақтида ўтказиб туриш; Йўриқномалар билан ўз вақтида таништириб бориш; Меҳнатга яраша рағбатлантириш; Вояга етмаган ёшларни оғир ишларга жалб этмаслик ва ҳоказолар.

Қишлоқ хўжалигида меҳнат шароитларининг яхшиланиши ижтимоий натижаларга, яъни меҳнаткашларнинг соғлиғини яхшилаш, ўз ишидан мамнунлик даражасини ошириш, меҳнат интизомини мустаҳкамлаш, меҳнат унумдорлигини ва ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга олиб келади.

Хулоса ва таклифлар

Битирув малакавий ишини бажариш жараёнида қуйидаги хулосалар шакллантирилди:

1. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози давом этаётган ҳозирги шароитда фермер хўжаликларини модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, инновацион технологияларни жорий этиш сиёсатини давом эттириш билан бирга, маҳсулот сифатини яхшилаш ва таннархини пасайтириш асосида рақобатбардошлигини оширишда асосий воситалар ҳисобини такомиллаштириш объектив зарурат ҳисобланади.

2. «Шерхонбек-Аббосжон-Зоҳиджон» фермер хўжалигининг 88 гектар ер майдони бўлиб, шундан 83 гектари ҳайдаладиган, сувли ерларни ташкил этиб, 43 гектари тамаки ва 40 гектарини ғалла майдони ҳисобланади. Фермер хўжалиги 2011 йилда маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан 215346 минг сўм даромад олинган бўлиб, унинг 51,2 фоизи ёки 113847 минг сўми ғалла сотишдан, 38,2 фоизи ёки 98241 минг сўми тамаки сотишдан, 2,1 фоизи ёки 4582 минг сўми пилла сотишдан олинган. Шунинг учун фермер хўжалиги тамакичилик ва ғаллачиликка ихтисослашган бўлиб, олинадиган ҳосил ушбу тармоқларда кейинги йилларда кўпайиб бормоқда. «Шерхонбек-Аббосжон-Зоҳиджон» фермер хўжалигида тамаки ва ғалла етиштириш билан бир каторда сабзавотчилик маҳсулотлари етиштиришни, ғалладан бўшаган ерларга такрорий экинларни экиш, шунингдек чорвачилик тармоғини ҳам ривожлантириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

3. Асосий воситалар ҳаракатини акс эттирувчи бошланғич бухгалтерия ҳужжатларини туркумлаш, бир-бирини такрорлашларга йўл қўймаслик, реквизитларнинг ахборотлар тўлаллигини сақлаган ҳолда бўлиши, унификациялаштириш ва стандартлаштириш, қоғозни тежаш ва электрон шаклга ўтказиш асосий воситалар бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш билан бирга, бошқарувчиларни ўз вақтида тезкор ахборотлар билан таъминлаш бошқарув қарорлари самарадорлигини таъминлайди.

4. Асосий воситалар ҳисоби бўйича ҳисобнинг илғор усулини қўллаш, асосий воситаларга эскириш ҳисоблашда амартизация ҳисоблашнинг хўжаликка мақбул бўлган усулини қўллаш сотаб олинаётган ва қурилаётган асосий воситаларни молиялаштириш манбаларини кўпайтиришга эришишнинг мақбул йўлидир.

5. Фермер хўжаликларида бошқарув ҳисоби тамойиллари асосида асосий воситалар ҳолати ва ҳаракати тўғрисида ҳисоботларни ўз вақтида таёрлаш ҳамда бошқарувчиларга тақдим этиш асосий воситаларни сақланиши ва улардан самарали фойдаланишни таъминлаш бўйича бошқарув қарорлари самарадорлигини оширишга олиб келади.

Битирув малакавий ишини бажариш жараёнида асосий воситалар ҳисобини такомиллаштириш бўйича қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Тадқиқот давомида ўрганилган фермер хўжаликларида бухгалтерия ҳисобини юритиш тартибини белгиловчи ички меъёрий ҳужжат ҳисобланган «Ҳисоб сиёсати» ишлаб чиқилмаганлиги аниқланди. Фермер хўжаликларида «Ҳисоб сиёсати»ни ишлаб чиқиш ва унда асосий воситаларни қиймат нуқтаи-назаридан суммасини аниқ белгилаш ва корхонада асосий воситаларга эскириш ҳисоблашнинг қўлланиладиган усулини аниқ белгилаб бериш таклиф этамиз.

2. Асосий воситаларни хўжаликка даромадга олиш вақтида баҳоланади. Ушбу баҳолаш хўжалик усулида ва пудрат усулида қурилган асосий воситалар учун турлича. Шунинг учун қурилиш усулидан қатъий назар асосий воситаларни бир хил усулда баҳолашни таклиф этамиз.

3. Асосий воситалар ҳаракати бўйича бошланғич бухгалтерия ҳужжатлари туркумланиб, бир-бирини такрорлайдиган ҳужжатлар ўрнига, ахборотлар тўлалигини таъминлайдиган унификациялаш ва стандартлаш талабларига жавоб бериб, бухгалтерия ҳисобининг «1С – Бухгалтерия» ёки «БЭМ» электрон дастурлари қўлланилганда ҳам фойдаланиш мумкин бўлган бошланғич ҳужжатларнинг шакллари ишлаб чиқиш таклиф қиламиз.

4. Асосий воситаларнинг аналитик ҳисобини янада такомиллаштириш учун асосий воситалар ҳолати бўйича тезкор ахборотларни олиш имконини берадиган, уларни самарали бошқаришни таъминлайдиган асосий воситаларни ҳисобга олишнинг «Карточка усули»ни қўллашни таклиф этамиз.

5. Фермер хўжаликларида асосий воситаларни ҳисобдан чиқаришда тузиладиган бухгалтерия проводкалар атрофлича таҳлил қилиниб, ҳар бир ёки гуруҳ асосий воситанинг ҳисобдан чиқарилиши бўйича алоҳида молиявий натижа аниқланиши ва улар бўйича № 21 БҲМСга тўғри келадиган счетлар корреспонденцияси тузиш тавсия қилинди.

Ушбу таклифларимизни фермер хўжаликларида жорий қилиниши асосий воситалар ҳисобини такомиллаштириб, улардан самара фойдаланишни таъминлаб, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент Фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, меъёрий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2008.
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер Кодекси. 30.04.1998. №598-І.
3. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодекси. 21.12.1995. №161-І.
4. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида. 30.08.1996.
5. Ўзбекистон Республикаси Қонуни. Фермер хўжалиги тўғрисида (янги таҳрирда). 26.08.2004.
6. Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти 5-сон “Асосий воситалар”. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг 09.10.2003 й. 114-сон буйруғи билан тасдиқланган, АВ томонидан 20.01.2004 й. 1299-сон билан рўйхатдан ўтказилган.

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори. Маҳсулот (ишлар хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом. 05.02.1999 №54 (17.02.2010, №22. ВМ қарори таҳрири).

8. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш Вазирлигининг буйруғи. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва йиғиштириб олиш учун таълим муассасалари ўқувчилари ва талабаларидан фойдаланишда меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини тасдиқлаш ҳақида. 08.02.2011. №7-Б.

9. Фермер хўжаликларида бухгалтерия ҳисобининг соддалаштирилган тизимини ташкил этиш тўғрисида Низом. 21.01.2008.

II. Президент асарлари

10. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. -Т.: Ўзбекистон, 2010.

11. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф етишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.

12. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. //Халқ сўзи. 13.11.2010. №220 (5135).

13. Президент Ислон Каримовнинг 2011 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. Барча режа ва дастурларимиз Ватанамиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. //Халқ сўзи. 22.01.2011. №16 (5183).

14. Президент Ислом Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. Асосий вазифамиз – Ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. //Халқ сўзи. 31 январ 2010. №18 (5024).

15. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 18 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Мамлакатимизни модернизасия қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилidir. //Халқ сўзи. 08.12.2010. №236 (5151).

III. Дарслик ва ўқув қўлланмалар

16. Алиқулов А., Эшмурадов У. ва бошқалар. Фермер хўжаликлариди бухгалтерия ҳисоби. –Самарқанд: 2010.

17. Абдуллаев Р. Бухгалтерский учёт и аудит. – Т.: Иқтисод молия, 2010.

18. Абдуллаев А., Айбешов Х. «Фермер хўжалиги иқтисоди». Ўқув қўлланма. Т.: 2008 йил.

19. Дўсмуратов Р.Д., Мамадияров Д.У. Бошқарув ҳисоби. – Т.: 2008.

20. Жўраев Ф. Қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш.- Т.: Истиклол, 2004.

21. Исмаилов А.Қ., Муртазаев О. Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти. -Т.: Шарқ. 2005.

22. Пардаев А.Х., Пардаев Б.Х. Бошқарув ҳисоби. – Т.: 2008.

23. Қудратов Т. ва бошқалар. Қишлоқ хўжалик корхоналари хўжалик фаолиятининг таҳлили. –Самарқанд: 2008.

IV. Журналлардаги мақолалар

24. Авазов Э. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш самарадорлиги ва уни ошириш йўллари. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2011. №4. 37-38 б.

25. Воронин С. Финансирование механизации сельскохозяйственного производства. //Бозор, пул ва кредит. 2008, №3, 34-36 б.

26. Долиев Т. Модернизация қишлоқ хўжалиги тараққиётида муҳим омилдир. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2011. №4. 1 б.

27. Дехқонов М. Фермер хўжаликларида таннархни пасайтириш омиллари. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2010. №5. 30 б.

28. Дўсмуратов Р.Д. Фермер хўжаликларида бухгалтерия ҳисоби. //Бозор, пул ва кредит. 2008, №5, 30-32 б.

29. Жумаев И. Фермерга транспорт хизмати кўрсатишни такомиллаштириш. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2009, №8, 32 б.

30. Исмаилова С. Қишлоқ хўжалигида лизинг: эҳтиёж, талаб ва таклиф. //Бозор, пул ва кредит. 2008 №3, 31-33 б.

31. Ибрагимова Д. Реализация продукции дехканских и фермерских хозяйств. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2011. №4. 34 б.

32. Муқимов З. Фермер хўжаликларида хизмат кўрсатиш ва моддий-техника таъминоти тизимини ривожлантириш. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2009, №6. 28 б.

33. Садритдинов А. Лизинг бозори: натижалар ва истиқбол. //Бозор, пул ва кредит. 2008, №5, 16-20 б.

34. Холмирзаев И. Қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2010, №2, 26 б.

35. Эргашев А. Фермер хўжаликларида ресурслардан самарали фойдаланиш. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2009, №7, 26 б.

V. Статистика ва ҳисобот маълумотлари

36. Самарқанд вилоят қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаси 2008-2009-2011 йиллар ҳисобот маълумотлари.

37. Самарқанд вилоят Ургут тумани қишлоқ ва сув хўжалиги бўлими 2008-2009-2011 йиллар ҳисобот маълумотлари.

38. Самарқанд вилоят Ургут туман «Шерхонбек-Аббосжон-Зоҳиджон» фермер хўжалиги 2008-2009-2011 йиллар ҳисобот маълумотлари.

VI. Интернет сайтлари

39. www.samqxi.uz

40. www.ziyonet.uz
41. www.lex.uz
42. www.gov.uz.
43. www.statistika.uz
44. www.agro.uz
45. www.dehqon.uz
46. www.finance.uz
47. www.google.co.uz
48. www.mf.uz
49. www.accounting web.com
50. www.buhgalteria.com.ua